

„OTROKŮ OSVOBODITELI!“

Sémiotické obrazy Ruska v jihoslovanském obrození

Miroslav Kouba

Jihovýchodní Evropa a její národy procházely v průběhu „dlouhého“ 19. století procesem do značné míry heterogenních a asynchronních národních hnutí. Jejich pozdější interpretace mohou přiblížit zejména měnící se spektrum referenčních prostředí a s nimi spjatého souboru sémioticky nazíraných symbolů, jež se současně spolupodílely na vzniku základního hodnotového rámce obrozenecké společnosti v Bulharsku, Makedonii a Srbsku. Jedním z těchto témat, jež v diskurzu jihoslovanského obrození nemohou popřít charakter emocionálně zatížené kategorie, je Rusko v širokém spektru jihoslovanských reflexí. Podstata těchto symbolizovaných představ v případě Ruska historicky vycházela a také v současných sociokulturních kontextech vychází mimo jiné z aktuálního geopolitického rozložení sil, mocenské ambice příslušných představitelů přirozeně nevyjímaje.

Právě Rusko představovalo v prostředí národních hnutí pravoslavného Balkánu výraznou kategorii, jež se stala příznačným symbolem, ovlivňujícím mimo jiné oblast společenského a kulturního života zejména bulharsko-makedonského obrození. Zformovalo se tak široké spektrum představ a obrazů, jež stavěly Rusko do role přirozeného ochránce jižních Slovanů, symbolu budoucí svobody, institucionálního zázemí v otázkách vzdělávání a osvěty a v souvislosti s formujícím se vědomím slovanské vzájemnosti také všeobecného světónázoru či kulturního modelu představujícího subjektivní identifikační model. Rusko je možno chápat v mnoha obrazech, jež v synchronním pohledu odpovídají jeho upevňujícímu se mocenskému postavení zejména v zemích jihovýchodní Evropy. Zároveň diachronní pohled potvrzuje kontinuální vztahy obou příznakově nahlížených geokulturních zón – tedy Ruska a Balkánu.

V kontextu postupného pronikání Ruska do střední Evropy (a evropské politiky obecně) zejména po napoleonských válkách a Vídeňském

kongresu, po němž se ruský stát stal skutečnou evropskou mocností, se mohlo rozvinout spektrum obrazů a symbolů, s nimiž nová východoevropská mocnost vstupovala také na Balkán. V souvislosti s národními hnutími zejména pravoslavných balkánských Slovanů se zformoval ustálený obraz Ruska ve smyslu primárního a spontánního příslibu osvobození, mytologizovaného souboru představ Rusů jako „bratřů ve víře“, kteří jsou v duchu kulturního odkazu byzantského světa připraveni slovanský Balkán ve vhodné chvíli osvobodit od osmanské nadvlády. Tím byla v průběhu 19. století předurčena také sémiotická šíře vzájemných jihoslovansko-ruských vztahů a vlivů. Rusko nebylo pouze politickou silou, ale v diskurzu zejména bulharsko-makedonského obrození se stalo mýtem, touhou a životním snem mnoha jeho emblematických osobností. Předmětem našich úvah proto není snaha podat komplexní nástin rusko-jihoslovanských kontaktů, nýbrž spíše jejich kulturologických reflexí, s nimiž Rusko a ruská společnost vstupovaly do bulharsko-makedon-

ského obrození a jejichž prostřednictvím ovlivňovaly jeho vnitřní dynamiku.

Ve vztazích mezi Ruskem a jihoslovanskými zeměmi v průběhu 19. století lze vymezit výrazný chronologický mezník, jenž zároveň spoluurčuje základní periodizační rámec této kontaktní výměny. Tímto primárním předělem byla především krymská válka v polovině 50. let 19. století, jež s sebou nesla řadu symbolických témat, potvrzujících vzájemnou duchovní a kulturní provázanost pravoslavného slovanského jihu s Ruskem.¹ Jedním z těchto tematických i pojmoslovných fenoménů byl „дядо Иван“.² Jeho politické aspirace, jimž výsledky krymské války učinily v dobovém kontextu výraznou měrou přítrž, změnily orientaci ruské státní politiky, soustředící se od konce 50. let 19. především na témata kulturně-osvětového působení v prostředí slovanského pravoslavného Balkánu. V duchu této změny se upevnil obraz Ruska jako jediného státního národa mezi slovanskými národy, který současně mohl jihoslovanským studentům nabídnout adekvátní vzdělání. Od konce 50. let 19. století začal bezpočet bulharsko-makedonských mládenců odcházet na středoškolská i univerzitní studia právě do ruských měst.³ Mnozí z nich se později po svém návratu stali významnými kulturně-osvětovými osobnostmi bulharsko-makedonského obrození, mnozí byli naopak nuceni po studiích v Rusku zůstat a z obav před perzekucí ve vlasti či ze strachu o pracovní uplatnění sledovat rozvoj obrozené kultury jen ze vzdáleného zahraničí.⁴ V případě obou těchto typologicky zjednodušených životních osudů jihoslovanských obrozenců představovalo jejich působení na Rusi primární rovinu pro utváření základní imagologie Ruska v těchto balkánských prostředích a jejich literární tvorbě.⁵

Počátky rusko-jihoslovanských vztahů ovlivňovaly kulturní dějiny již od dob, kdy se ochridští církevní hodnostáři obraceli na Rus s prosbami o pomoc při osvobození od osmanské nadvlády.⁶ Je zcela nepochybné, že postupně se utvářející obraz Ruska představoval v době jihoslovanského obrození především symbolizovanou naději i záruku budoucího přežití, jež se záhy transformovala do jednoho z emblematických mýtů celé epochy.⁷ Snaha najít po-

Grigor S. Prličev: óda *Рабовъ освободителю!*

*Мракъ исчезнълъ, свѣтъ явился,
Кръсть блеснълъ на прапоряхъ,
Плачь намъ в' радость
обратился,
Полулуніе!¹ во прахъ.
Но поститесь
И молитесь...
Людь лежащій в' стѣни смъртнѣй
покрасуѣя: Русь бо с' нами
И очиститъ иновѣрцемъ
оскъвренныя намъ храмы.¹*

*„Темнота zmizela, světlo se zjevilo
Kříž se zaskvěl na praporech
Pláč nám v radost obrátil se
Půlměsíc v prachu.
Avšak postěte se
a modlete se...
Národe ve stínu smrtelném ležící,
rozjasni se: neb Rus je s námi
A očisti jinověrcem nám poskvřněné
chrámy.“*

¹ „Полулуніе“ – tj. turecký půlměsíc, symbol, jehož původ není zcela jasný, se však společně s tureckou expanzí stal v křesťanské Evropě podvědomě vnímaným znakem islámu a náboženské podstaty Osmanské říše. Metafora střetu vítězného kříže a v prachu poraženého půlměsíce se v Prličevově ódě *Otroků osvoboditeli!* stává sémiotickým průměrem celého slovanského obrození.

PhDr. Miroslav Kouba, Ph.D. (1979)

V roce 2002 absolvoval studia slavistiky a makedonistiky na FF Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 2010 obhájil také doktorskou práci. V letech 2003–2010 působil na Ústavu slavistických a východoevropských studií FF UK, od roku 2007 působí FF Univerzity Pardubice – nejprve na katedře historických věd, od roku 2010 na katedře literární kultury a slavistiky. V rámci své vědecké i pedagogické činnosti se zaměřuje na procesy vzniku a formování národních a kulturních identit jihoslovanských národů a na literární a kulturní dějiny balkánských zemí. Zvláštní pozornost věnuje tématu prolínajících se hranic národních kultur ve zmiňovaných geokulturních prostředích.

¹ Генчев, Николай. *Българското възраждане*. София: Издателство „Иван Вазов“, 1995, s. 8–9; Арnaudов, Михаил. *Българско възраждане*. София: Печатница на Т. Т. Драгиевъ, 1942, s. 6–7.

² Srov. základní historiografickou práci k tématu: Tarle, Jevgenij Viktorovič. *Крымская война*. Praha: Naše vojsko, 1951.

³ Трифонов, Юрдан. Историческо объяснение на вярата в „дядо Ивана“ (Русия) у българския народ. In: *LiterNet*, 07. 08. 2006, internetový odkaz: http://litenet.bg/publish17/iu_trifonov/izbrani/istorichesko.htm [ke dni: 7. 12. 2014].

⁴ Генчев, Николай. *Българската възраждателска интелегенция*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.

⁵ Víc než symbolickým vyjádřením tohoto protikladu je silně pročitelná báseň Konstantina Miladinova *Stesk po jihu (Тъга за юг)*, o níž bude dále řeč.

⁶ Srov. mimo jiné: Аретов, Николай. Образи на Русия в българската книжнина от XIX век и техниа политически контекст. In: *Славяните: Общество, религия, култура*. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на професор дфн Панайот Карагъзов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012, s. 83–92.

⁷ Снегаровъ, Иванъ. Учредяването на Московската патриаршия (1589–1721) и Охридската архиепископия. In: *Македонски прегледъ*, год. XIII, кн. 1, 1942, s. 5.

moc a inspiraci při konstituování bulharského (bulharsko-makedonského) kulturního vzorce, jenž by měl slavocentrický charakter, představovala hlavní cíl, proč četní studenti z Makedonie, Bulharska a Srbska odcházeli na studijní pobyty právě do Ruska. Můžeme jmenovat celou řadu studentů z Bulharska i Makedonie, budoucích obrozenců a literátů, kteří své životní osudy spojili s Rusí: Anatolija Zografski (?–1848), Nikolaj Stepanovič Palauzov (1776–1853), Ivan Nikolov Denkoglou (1781–1861), Vasil Aprilov (1789–1847), Partenij Zografski (1818–1876), Ivan Bogorov (1818–1892), Ivan Momčilov (1819–1869), Natanail Kučeviški (1820–1906), Georgi S. Rakovski (1821–1867)⁸, Dobri Čintulov (1823–1886), Najden Gerov (1823–1900), Konstantin Gerov (1829–1863), Konstantin Miladinov (1830–1862), Konstantin (1824–1898) a Andrej Petkovičové (1837–1897), Todor Burmov (1834–1906), Rajko Žinzifov (1839–1877), Nešo Bončev (1839–1878), Georgi (Gor'g'i) Dinkov-Dinkata (1839–1876), Venijamin Mačukovski (1847–1878), Christo Botev (1848–1876), Spiro Gulabčev (1856–1918) až po Dimitrije Čupovského (1878–1940) a Krste Petkova Misirkova (1874–1926) a mnohé jiné. Výčet vybraných osobností bulharsko-makedonského obrození a jejich literární a publicistická činnost naznačuje jejich intenzivní zájmy o Rusko a ruskou kulturu, jež se mění v příznačné téma. Interpretace těchto obrazových a mentálních konotací však nemusí být zcela jednoznačná.⁹

Skupiny mladých Jihoslovanů studujících na ruských školách a seminářích se měnily ve zvláštní komunitu, jež přinášela ruské veřejnosti přímé výpovědi o poměrech v pravoslavných zemích slovanské části Balkánu. Mnozí z těchto představitelů

⁸ Mýtus Ruska získával v průběhu bulharského obrození různé podoby a konotace, jež se analogicky blíží „snění“, o němž pro kontext českého 19. století vymezil základní kategorie V. Macura (srov. typologické podoby v práci: Macura, Vladimír. *Český sen*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998). K ruskému snu v bulharské kultuře 19. století viz: Аретов, Николай. Изковаването за мита на Русия. Райна българска княгия. In: *LiterNet*, 16. 02. 2012, internetový odkaz: <http://litenet.bg/publish8/naretov/rusiia.htm> [ke dni: 30. 11. 2014].

⁹ V kontextu *bulharského snu o Rusku* se právě G. S. Rakovski jako jeden z mála bulharských obrozenců vyslovoval k této mytologizaci krajně negativně. Vzniklo tak ideové pojetí balkánského duchovního sjednocení, jež se stalo alternativou k ruskému referenčnímu programu bulharských obrozenců. V tomto smyslu je třeba zmínit Rakovského pamflet *Пресиденти до Руска, анеб про Булхари враждебна политика (Пръселение въ Русия или руска-та убийствена политика за българя-ты.*, rok 1861, vydáno anonymně).

bulharské a makedonské inteligence byli dopisovateli ruských periodik, v nichž podávali nejen zprávy o aktuálních událostech na Balkáně a tím i uvnitř Osmanské říše, ale také širší studie o minulosti, tradicích a kulturním životě těchto národních společenství.¹⁰ Jejich práce se stala jedním z podnětů k hlubšímu zájmu zejména ruské odborné veřejnosti o tato témata, jež vyústil – dnešními slovy řečeno – v interkulturní dialog, v jehož rámci vznikalo spektrum dále předávaných obrazů, představ a přirozeně i stereotypů.

Imagologie, tedy zkoumání obrazů konkrétních etnických a jiných skupin v literárních, publicistických či jiných textech¹¹, nebo také soubor komplexně utvářených představ a obrazů o daném etnickém, kulturním, náboženském či jiném prostředí (společenství), souvisí často právě s historicky determinovanými stereotypy a (etnickými) mýty.¹² Nutno podotknout, že tato mytologizace dějin a vzájemných vztahů mezi jednotlivými heterogenními komunitami je v diskurzu balkánských společenství příznačným a velmi zažitým modelem, jehož pozůstatky i v době sjednocující se Evropy jsou výrazným funkčním faktorem jejich moderní identifikace. Utváření představ o „jiném“ na jedné straně a vědecké poznávání jihoslovanských zemí zpočátku zejména ruskými slavisty a historiky (pomineme-li především Josefa Dobrovského) na straně druhé vymezilo v průběhu první poloviny 19. století rámcové aspekty vzájemných rusko-jihoslovanských vztahů.

Ačkoliv byly kontakty mezi Ruskem a jižními Slovy udržovány nepřetržitě prakticky již od dob cyrilometodějských, k jejich prohloubení (zejména ve smyslu vědeckého poznávání) mohlo dojít teprve v průběhu 19. století. Předtím Bulharsko a Makedonie ve vědeckém smyslu známy a poznávány víceméně nebyly, a proto mohlo být vědecké hodnocení sociokulturních poměrů v těchto oblastech formulováno až v souvislos-

¹⁰ K otázkám novějších interpretačních přístupů k úloze Ruska srov. zejména: Генчев, Николай. *Българо-руски културни общувания през Възраждането*. София: Издателство „Лик“, 2002.

¹¹ Srov.: Унджиева, Цвета (ed.). *Български автори в руския периодичен печат 1854–1864: Статии, дописки, очерци, бележки*. София: Българска академия на науките, 1982.

¹² Soukup, Daniel. Stereotypy, imagologie a literární hodnoty. In: Fedrová, Daniela (ed.). *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky (sv. 1)*. Praha: ÚČL AV ČR, 2006, s. 622.

ti s intenzivnějším rozvojem humanitních věd, o němž bude přirozeně pojednáno.¹³

Druhou skupinu impulzů vzájemných kontaktů představovalo prohlubující se národně-osvobozenecké hnutí nejen v Srbsku, ale také v Bulharsku i Makedonii, o němž přicházely nepřítisť jasné zprávy také do Ruska. Intenzivnější revoluční dění v zemích pravoslavného Balkánu byla současně výzvou pro oživený zájem ruských politických elit o tyto oblasti. S ohledem na měnění se geopolitické uspořádání nejen jihovýchodní Evropy je pochopitelné, že rovněž carské Rusko hodlalo politický vývoj na Balkáně ovlivňovat. Již na počátku 19. století obsadila ruská vojska na delší dobu území Valašska a Moldavska.¹⁴ Tento mocenský zájem vyvrcholil v letech 1876–1878 další fází rusko-tureckých válek, kdy carská vojska stanula prakticky před branami Cařihradu. Na základě tohoto vítězství byl vytvořen preliminární koncept tzv. sanstefanského bulharského státu, jenž byl záhy konkretizován ujednáními Berlínského kongresu. V čele obnoveného Bulharska stála v prvních dvou poválečných letech ruská civilní správa.¹⁵ Je

¹³ K definici etnického mýtu srov.: Rychlík, Jan. Formování „národního příběhu“ jako podstaty národní ideje a národní ideologie. In: Ivanova, Alena – Tuček, Jan (eds.). *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model*. Praha: Fakulta humanitních studií, 2006, s. 29–40.

¹⁴ Podrobněji zpracovává problém objevování jihoslovanských zemí v ruském zejména filozofickém a literárním prostředí bulharská balkanistka Maria Todorova, která uvádí, že Rusko začíná mít strategický zájem o Balkánský poloostrov teprve poté, co se stává státem s přístupem k Černému moři – tedy v době vlády Kateřiny Veliké. Současně poukazuje na skutečnost, že do 19. století nelze v literárních dílech, cestopisných poznámkách a jiných náznamech ruských spisovatelů a vědců hovořit o projevech slovanské sounáležitosti, a to ani ve smyslu „bratrů ve víře“. Teprve východní otázka vzbudí pocit slovanského sepětí v ruské společnosti jako protipól carské expanzivní politiky. Viz: Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 82–87.

¹⁵ Okupace či lépe řečeno snaha Ruska postupně ovládnout podunajská knížectví se datuje již od roku 1775, kdy Rakousko anektovalo Bukovinu, jež byla do té doby součástí Moldavska. Rusko se v téže době prohlásilo protektorem Moldavska a Valašska. V roce 1802 se carskému Rusku podařilo dokonce prosadit, že bude spolurozhodovat o změnách na tamních knížecích stolicích. V tomtéž roce zřídil car v Moldavsku a Valašsku ruské konzuláty, které měly v obou zemích prosazovat zájmy ruské politiky. Napoleon však přesvědčil Portu, aby pro podezření z rusofilství předčasně odvolala knížata v Jasích a Bukurešti. Po rusko-turecké válce z let 1806–1812 se zejména Moldavsko dostalo do výraznější závislosti na Rusku. Mimo to byla přímo anektována oblast Besarábie (oblast mezi řekami Prut a Dněstr). Ruská úsilí postupně ovládnout podunajské země pokračovala v průběhu 20. let 19. století, kdy byli řečtí fanarioté zbaveni po řeckém povstání roku 1821 moci také v těchto zemích. Tento krok

tedy zřejmé, že Balkánský poloostrov náležel od prvních desetiletí 19. století mezi zřejmé oblasti ruského geopolitického zájmu. Pro jeho důkladnější poznání bylo nutné získat i všestranný přehled o jihoslovanských kulturních, společenských a historických souvislostech, a proto byly organizovány mnohé cesty, výpravy či expedice, které měly za úkol tato témata v kontextu formujících se vědních oborů náležitým způsobem zpracovat.¹⁶

Ruské poznávání jihoslovanského prostoru bylo motivováno především několika snahami. Na jedné straně se jednalo o kulturní výměnu a poznávání v duchu slovanské vzájemnosti, dobově aktuálního ideového konceptu, na straně druhé pak v popředí ruského poznávání Balkánu stála snaha o posílení politického vlivu v oblasti. Toto dvojí – a do značné míry i protichůdné působení – však nemění nic na symbolické úloze, kterou jihoslovanské národy v Rusku spatřovaly a s níž k němu vzhlížely v naději bratrské opory a faktického naplnění slovanské vzájemnosti.¹⁷ Poznává-

umožnil další vojenský postup Ruska – v roce 1829 byl Drinopolským mírem zachován status těchto zemí jako ruského protektorátu. Navíc byla zrušena povinnost pravidelných odvodů tureckému sultánovi, jež byla v zásadě podstatou vazalského poměru podunajských provincií vůči Osmanské říši. Teprve sjednocení obou knížectví v roce 1859 do základu dnešního rumunského státu znamenalo faktické zastavení ruského postupu v podunajských oblastech. Podle: Treptow, Kurt W. (ed.). *Dějiny Rumunska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 155–173.

¹⁶ Teprve v posledních letech se v bulharském společenském diskurzu objevují hlasy, jež poukazují na cenu, kterou měl mladý bulharský stát Rusku za své osvobození zaplatit. Tyto názory se ve své podstatě snaží chápat osvobození Bulharska v kontextu geopolitických zájmů Ruska a tím vnímat 3. březen jako jedno z funkčních významných mytologemat současně bulharské společnosti. Srov. práce Plamena Cvetkova či Petka St. Petkova: Цветков, Пламен. Какво загуби България на 3 март 1878 година. Две политнекоректни мнения. Dostupné elektronicky: <http://www.extremecentrepoint.com/archives/2761> [ke dni: 7. 12. 2014]; Петков, Петко Ст. Българските национални празници и българският национален идеал. Tamtéž [ke dni: 7. 12. 2014].

¹⁷ Mezi těmito výpravami je nutno zmínit vedle V. I. Grigorioviče také Alexandra Fjodoroviče Gilferdinga (1831–1872), významného ruského slavistu a etnografa, který se zabýval i otázkami jazykovými a velmi se zajímal o balkánské otázky. Jedna z jeho prvních prací byla věnována srbským a bulharským dějinám – *Dopisy o dějinách Srbů a Bulharů (Письма об истории сербов и болгар)*. Takto se již od samého počátku své tvůrčí činnosti řadí mezi ty ruské kulturní činitele, kteří výrazně přispívají k objevování Balkánu. Významnou část v jeho životě představuje období, kdy působil jako ruský konzul v Bosně a Hercegovině. Během tohoto diplomatického působení (léta 1856–1859) sepsal knihu *Bosna, Hercegovina a Staré Srbsko (Босния, Герцеговина и Старая Сербия)*, která vyšla v roce 1859. Koncem 60. let 19. století Gilferding odjíždí do Makedonie, kde doplňuje

ní slovanských zemí pravoslavného Balkánu lze v širším kulturologickém pohledu interpretovat jako samostatně pojímané téma jihoslovanského obrození.¹⁸ Fenomén *vědeckého poznávání* „nitra“ slovanského Balkánu se tak stalo jedním ze stěžejních témat také slavistického bádání na ruských univerzitách a rodících se vědeckých pracovištích.

Při studiu rusko-jihoslovanských vztahů je třeba mít na paměti skutečnost, že práce řady ruských vědců přistupovaly ve svém hodnocení národněosvobozenického hnutí v Makedonii, Thrákii a balkánském Bulharsku z ideově a názorově podmíněného hlediska, vycházejícího z politických proměn, k nimž zejména v druhé polovině 19. století také na Balkáně docházelo. Ruská věda i společnost sledovaly jihoslovanskou osvětovou činnost, církevní boje a formování národního vědomí v kontextu s cíli zahraniční politiky carského Ruska.¹⁹ V ní byla patrna snaha poskytnout

významnou sbírku starých rukopisů, kterou založil již za svého působení v Bosně. V roce 1858 vydal ve francouzštině brožuru *Západní Slované (Les slaves occidentaux)*. Později působil v Petrohradě, mimo jiné se zabýval i polskou otázkou. Srov.: Райков, Димитър. Александар Хилфердинг: Писма за историята на сърбите и българите. In: Тъж. *Българите и България в чуждестранната книжнина (Свидетелства за българското историческо наследство в чуждестранната книжнина от епохата на Възраждането)*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1989, s. 339–356. Pro jihoslovanský kontext má dále velký význam také bosenská vydání Gilferdingova nejvýznamnějšího spisu, jenž je vázán na prostředí evropského Turecka. Viz: Čulić, Branko. *Aleksandar Gilferding – Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1972.

¹⁸ Kouba, Miroslav. *Transformacija kulture sily v silu kulture* v macedoňskim odrodzeniu narodowym. Niektóre kontrowersje związane z okresem odrodzenia południowych Słowian. In: Zieliński, Bogusław (ed.). *Wokół Macedonii: kultura sily – sila kulture*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza, 2002, s. 207–220.

¹⁹ Pojem **jihoslovanské obrození** však vyžaduje i v dnešní době terminologickou konkretizaci a důležitou sémantická vyjasnění. Lze si totiž položit teoretickou otázku, zda je možné uvažovat o určitém způsobem integrovaném souboru společenských změn a s nimi souvisejících obrazech a znacích do širě nahlížené jihoslovanské pospolitosti. Za předpokladu tradičního etnocentrismu, jenž společně s lingvocentrismem utvářel ideový, mentální i emocionální rámec formujících se národních kultur nejen na Balkáně, ale také kupříkladu ve střední Evropě, je zřejmé, že samotná podstata obrozenického programu předpokládá etnocentrickou orientaci. Podstata takto koncipovaného národního hnutí se stala také v jihoslovanských prostředích předmětem mnoha důležitých studií i komplexních prací (jmenovat lze v tomto smyslu kupř. i základní syntézy literárněhistorického vývoje – v srbském prostředí: Новаковић, Стојан. *Историја српске књижевности*. Београд: Издание и штампа Државне штампарије, 1912; Скерлић, Јован. *Историја новије српске књижевности*. Београд: С. Б. Цвијановић, 1912; v bul-

jihoslovanským hnutím podporu, současně však mnohdy neskrývala ani kritiku způsobů, jakým byla jihoslovanská osvětová činnost vedena. Lze tak konstatovat, že ruská zahraniční politika do jisté míry upřednostňovala především ty projekty a programy, jež se snažily zdůrazňovat vzájemně rusko-jihoslovanské sepětí.

Příznačným příkladem ruského poznávání slovanského Balkánu byla v tomto smyslu bezesporu cesta ruského slavisty **Viktora Ivanoviče Grigoroviče** (1815–1876), v jejímž rámci navštívil na počátku soustavnějších zájmů ruské vědy o jihovýchodní Evropu většinu jihoslovanských zemí. Výsledkem této cesty je ceněná práce *Nárys putování evropským Tureckem (Очеркъ путешествія по европейској Турцији)*, která vychází rok po jeho návratu do Ruska (Kazaň 1848).²⁰ Kniha je

harském kontextu pak kupř.: Ангелов, Божан. *История на българската литература. Часть II: Очертъ на новата литература отъ Паисия до Освобождението*. София: [s.n.], 1933; Пеневъ, Боянь. *История на новата българска литература*. София: Министерство на народното просвещение, 1930–1936). Jejich charakteristickým rysem byl právě převládající etnocentrismus, jenž se spolupodílel na vzniku nových hranic na mapě Balkánu, třebaže izoglosy obrozenických kategorií byly předurčeny mnohdy společnými tématy a sociokulturními kategoriemi. Určujícími tématy byly přirozeně (spisovný) jazyk, vědomí (národní identita), modely historické paměti, tradice a symboly, vědomí společně sdílené pospolitosti a v neposlední řadě i konfese ve smyslu výrazného identifikačního atributu. Jihoslovanským obrozením lze chápat typologicky podobně motivované a uskutečňované požadavky elit postupně se formujícího programu národní a kulturní emancipace dané společenské skupiny (nestátního jihoslovanského společenství). V případě přítomné stati se tedy jedná zejména o slovanská *národní* společenství Bulharska, Makedonie a Srbska. Třebaže v pozdějších fázích příslušných hnutí se východiska a předpoklady obrozenických snah rozvíjely již divergentně, nezapřou v dobách učenecké a agitační etapy (Hrochovy fáze A a B) mnohé společně sdílené předobrazy. Otázky, jakými byly podstata tvorby a původ prvních *učenců* ze zmíněných zemí, jejich pojetí jazykové otázky v domácím prostředí a snahy o její řešení, počáteční zájmy o studium národních dějin či úloha lidové slovesnosti na konsolidaci národního vědomí, měly zejména v úvodních momentech podobnou strukturu a vývojové tendence. Jihoslovanské obrození není přitom v prostředí české balkanistiky pojmem neznámým. Srov. kupř.: Burian, Václav. *Národnostní ideologie česká a slovenská a jihoslovanské obrození*. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, II. díl, Praha: Evropský literární klub, 1940, s. 20–36; Kudělka, Viktor. Jan Kollár a obrození Jihoslovánů. In: *Slavia*, 1959, roč. 28, č. 2, s. 224–242. Srov. též: Hroch, Miroslav. *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 46–49.

²⁰ Германов, Стоян. *Руската общественост и революционното движение в Македония и Одринско 1893–1908*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992, s. 7.

rozdělena do dvou základních oddílů, jež se z hlediska žánrové klasifikace nacházejí na pomezí cestopisu a vědeckého pojednání. První kapitola popisuje Grigorovičovu cestu a činnost v Cařihradě, Soluni a na Svaté Hoře, v druhé části se pak výklad již plně soustředí na slovanský Balkán. Cestopisné laděné zápisy jsou doplněny mimo jiné i popisem Grigorovičových setkání s významnými osobnostmi společenského (zejména duchovního) života a ukázkami z nalezených památek staroslověnské a církevněslovanské rukopisné tradice.²¹ *Nárys putování...* byl koncipován jako polytematická práce, jež měla zejména v Rusku plnit úkoly různého charakteru. V centru jeho pozornosti byla především témata vědecká – mezi nimi snaha rozvinout soustavné studium historické kontinuity jihoslovanských kulturních dějin s tamním aktuálním děním, opomíjet však nelze ani rozměr politický, v jehož kontextu se transformovala idea slovanské příbuznosti jižních a východních Slovanů v uplatňované politikum.

Zaměříme-li se na obraz Makedonie a Bulharska v ruské společnosti, pak je třeba Grigorovičovu návštěvu hodnotit jako významný počín, stojící do značné míry na samém počátku takto utvářených představ. Grigorovičovo putování není jen počátkem vědeckých kontaktů, ale také určitou metodologií, jak ke slovanskému Balkánu přistupovat a jak jej zkoumat. Potvrzují to například kontakty s Dimitrem Miladinovem, jež znamenaly mezník i ve vnitřní dynamice bulharsko-makedonského obrození (Grigorovič jej nabádal ke sběru a zápisu místní lidové slovesnosti, vyzval jej k sepsání gramatiky strážského nářečí lidového jazyka).²² V polovině 40. let 19. století tedy vymezil lingvocentrické zájmy jako jednu z cest jihoslovanského obrozeneckého hnutí. Jihoslovanský folklór se v následujících desetiletích 19. století

stal rovněž jedním ze stěžejních zájmů ruské intelektuální společnosti.²³

V tomto smyslu lze tak ruské zájmy o Balkán rozdělit do dvou zásadních částí – 1) zmiňované folklorní poznávání, k tomu mimo jiné je třeba dodat, že na základě právě Grigorovičova doporučení vychází za více než deset let známý sborník *Bulharských lidových písní* (*Български народни песни*);²⁴ 2) protiklad praktické politiky ruského státu vůči slovanskému Balkánu, kdy byl politický postup veden v souladu s vyššími zájmy ruské zahraničněpolitické strategie.²⁵ Tento protiklad byl v rusko-jihoslovanských vztazích v závislosti na aktuálním geopolitickém kontextu vždy ve větší či menší míře patrný.

Třebaže počátek vědeckého poznávání jihoslovanských kultur mohl nastat až v průběhu první poloviny 19. století, nebyly tyto země od Ruska v předchozích obdobích zcela izolovány. Opisy a recepce církevněslovanské literární tradice představovaly přinejmenším v prostředí kulturních elit takřka kontinuální faktor vzájemné duchovní spolitosti. V souvislosti s dílem Jurije Venelina či Viktora Grigoroviče však mohlo dojít k výrazné změně vzájemného poznání. Rozšiřující se počet vědců, cestopisců a literárních vědců z Ruska připravil nové podmínky pro vzájemné bližší poznávání, jež se současně stalo jedním z charakteristických momentů jihoslovanského obrození. Toto poznávání se stalo subjektivně přítomnou kategorií v životě či díle takřka každého obrozence, včetně těch, kteří v Rusku nestudovali (například Grigor S. Prličev). V kontextu této postupné recepce se vzájemné vztahy dostávaly do nových vývojových etap.

²¹ Grigorovič, V. I. *Очеркъ путешествія по европейской Турциі*. Казань: [s.n.], 1848, Москва [s.n.], 1877; viz bulharské fototypické vydání: Grigorovič, Viktor. *Очерк за пътешествие по Европейска Турция*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1978.

²² Grigorovič nalezl či získal darem mnohé rukopisy, jež se dodnes chovají v ruských knihovnách. Srov.: Викторов, А. Е. *Собрание рукописей В. И. Григоровича*. Москва: Тип. Лаврова, 1879; Джамбазовский, Кирил. Влияние путешествия Виктора Григоровича на сбор и изучение средневековых источников югославян. In: Достян, И. С. – Чуркина, И. В. – Карасев, А. В. (eds.). *Национальное возрождение балканских народов в первой половине XIX века и Россия*. Часть II. Москва: Российская академия наук, 1992, s. 147–160.

²³ Srov.: Райков, Димитър. Пътуванията на Виктор Григорович из българските земи и срещите му с Димитър Миладинов. In: *Македонски преглед*, 1994, год. XVII, 2, s. 83–96.

²⁴ Zájmy ruských a ukrajinských badatelů o bulharský folklór byly ve svých počátcích spjaty rovněž s Oděsou. Viz: Шумада, Наталия С. Българските фолклористи от първата половина на XIX век в Одеса. In: *Български фолклор*, 2011, 3–4, s. 25–34; srov. též: Колев, Николай. Интересът на руските учени през XIX в. към проблемите на българската народна култура. In: *Историко-филологически изследвания*. Велико Търново: Великотърновски университет „Кирил и Методий“, 1983, s. 17–30.

²⁵ Srov.: Райков, Димитър. Виктор Григорович в Охрид и Струга. In: Туž. *Димитър и Константин Миладинови. Документален разказ за братя Миладинови и тяхната епоха*. София: Партиздат, 1986. Dostupné elektronicky: http://www.promacedonia.org/dr/dr_10.htm [ke dni: 7. 12. 2014].

Předpoklady jihoslovanského obrození v sociokulturních proměnách

I když jisté vlivy ruské kultury prostupovaly makedonským, bulharským i srbským hnutím po celé 19. století, nejmohutnější vzednutí rusko-jihoslovanských vztahů nastalo až v souvislosti se závěry krymské války, jež v zásadě rozdělila jihoslovanské obrození na Balkáně do dvou základních etap.²⁶

První pohnutkou ke krymské válce byl trvající spor o ochranu Božího hrobu v Jeruzalémě. Rusko požadovalo, aby byla v této symbolické otázce delegována práva správaného ochránce na ruský stát, resp. ortodoxní církev. Obdobná práva na ochranu Božího hrobu se ještě před tím podařilo pro katolíky získat Napoleonovi III. Ruské nároky však Osmanská říše odmítla. Obsazením Valašska a Moldavska ruskou armádou (kde Rusové již měli vytvořené pozice) vypukl konflikt s Osmanskou říší, k němuž se ze strategických obav z rozdělení Osmanské říše připojila také Velká Británie. Francouzsko-britské vojsko obléhalo Sevastopol plných jedenáct měsíců. Po jeho dobytí v září 1855 přijal Alexandr II. ultimátum, na jehož základě byla zahájena mírová jednání. Jejich výsledkem byly čtyři hlavní body Pařížské mírové dohody: 1) došlo k neutralizaci úžin Bospor a Dardanely; 2) byla zaručena bezpečná a svobodná plavba po Dunaji; 3) byl zrušen ruský protektorát Podunajských knížectví a 4) Rusko se vzdalo ústí Dunaje a Besarábie. Současně byly zamítnuty ruské nároky na patronát nad pravoslavnými křesťany evropských provincií Osmanské říše – tyto požadavky nahradily obecné garance všech evropských velmocí, jež se zavazovaly zachovat suverenitu Osmanské říše.²⁷

Ačkoliv Rusko krymskou válku prohrálo, hledalo nové možnosti své mocenské i kulturní přítomnosti na Balkáně. Tradice již v polovině 40. let 19. století započatého *vědeckého poznávání* těchto zemí se stala vhodným prostředkem, jak tohoto cíle dosáhnout. Společenské poměry na Balkáně před jeho „objevením“ ruskou vědou byly

charakterizovány základními otázkami vlastního obrozeneckého programu. Především jazyková otázka a vlivy, které ji ve všech třech zmiňovaných zemích pravoslavného Balkánu ve vnějším i vnitřním působení ovlivňovaly, požadavek církevní samostatnosti a řešení kulturních témat s ním souvisejících, vztah ke středověké státnosti u těch národních společenství, jež se o ní mohla opřít (Srbové, Bulhaři), a potřeba konstrukce teoretického narativu tam, kde tento model historické paměti není funkční (makedonští Slované), a v neposlední řadě i počátky politického programu představovaly platformu, na níž se hodlala podílet i ruská diplomacie.

Společenský kontext v době sílících zájmů ruské slavistiky o jihoslovanské národní obrození během 40. let 19. století příznačně ilustrovalo „vyhnaní“ řeckého vладыky z mnoha měst a vsí pravoslavného slovanského Balkánu, s čímž souviselo spontánní zavádění *slovanského jazyka* (mnohdy bez jeho další konkretizace či kodifikace, jednalo se tedy o varietu místního lidového jazyka) do škol a chrámů. V kontextu těchto společenských změn se široké vrstvy obyvatelstva začaly vědomě identifikovat se svým slovanským původem, což představovalo výrazný mezník v dosavadní, vágně definované helénské identifikaci. V tomto smyslu si obyvatelstvo začalo uvědomovat svou slovanskou příbuznost se všemi jejími kulturními atributy, s nimiž se spontánně identifikovalo.²⁸ V závislosti na upevňujícím se národním vědomí zejména v bulharsko-makedonském kulturním kontextu se projevoval také intenzivnější zájem ruské vědy o Balkánský poloostrov (někteří badatelé dokonce hovoří o období ruského zájmu o slovanský Balkán).²⁹

Většina autorů prvních dvou generací bulharsko-makedonského obrození již v 60. letech 19. století dokončila svůj subjektivní identifikační přerod (názorovou metamorfózu) – z původně řecky vzdělaných kulturních činitelů se již definitivně stali slovansky smýšlejícími obrozenci, kteří se zpravidla věnovali učitelské praxi a soustavněji začínali šířit myšlenky slovanské vzájemnosti

²⁶ Kouba, Miroslav. *Transformacija kultury síly*, s. 213–220.

²⁷ Symbolem tohoto přelomu se stala také jazyková otázka a s ní spjatý proces kodifikace novobulharského jazyka, v němž po roce 1856 nastal nový chronologický mezník. Srov.: Радев, Иван. *Енциклопедия на българската възрожденска литература*. Велико Търново: Издателство „Абагар“, 1996, s. 544–546; dále též: Андрейчин, Любомир. *История на новобългарския книжовен език*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1979, s. 40–42.

²⁸ Tarle, Jevgenij Viktorovič. *Evropská diplomacie za krymské války*. In: kol.: *Dějiny diplomacie*, díl I., Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961, s. 543–566.

²⁹ Typickým příkladem tohoto odklonu od helenismu ke slavismu je svátek svatých Cyrila a Metoděje, jenž se v Makedonii a bulharských zemích začal slavít od 50. let 19. století. Srov.: Kouba, Miroslav. *Cyrlometodějský kult v historické paměti bulharsko-makedonského obrození*. In: *Slavica Litteraria* 17, 2014, 1, s. 125–147.

i v prostředí širších společenských vrstev. Ze slovanské vzájemnosti se v prostředí místních kulturních elit (*učenců* fáze A a B³⁰) stal sociokulturní koncept, který se uplatňoval i v jiných slovanských prostředích. Vědomí slovanského původu nejen v perspektivě mateřského jazyka, ale v kulturních dějinách obecně se v bulharsko-makedonském kontextu 60. let 19. století již stalo všeobecně přijímaným konceptem, jenž se netýkal jen několika „osvícených“ průkopníků a „mučedníků“ slovanské pospolitosti, ale v jistém smyslu se stal zcela dobovým duchovním směřováním balkánských Slovanů.³¹ Slovanství zvolna propustovalo celou společnost, která se identifikovala s jeho klíčovými atributy. V souvislosti s těmito společenskými proměnami již nebyla vedena diskuze o tom, zda Makedonie a Bulharsko mají *slovanský* charakter (i když řecká národní agitace v té době i nadále byla patrna), nyní se zvolna přistupovalo k další konkretizaci slovanské kulturní podstaty. Primární otázkou se v tomto smyslu stala konkretizace národního vědomí, jež v Bulharsku přetrvávala do roku 1870, kdy vznikl Bulharský exarchát, v celospolečenském diskurzu přijímaný jako splnění základního požadavku bulharského národního hnutí a tím i definitivní upevnění bulharské národní ideologie. V Makedonii se však proces tamní konkretizace národního vědomí odvíjel mnohem déle, přičemž nelze hovořit o exaktně daném časovém údaji, kdy je již makedonská identita plně dotvořena ve smyslu celospolečensky přijímaného jevu.³²

V době 60. let 19. století je možné uvažovat již o položených základech slovanského školství – takto se stal první a nejvýznamnější požadavek obecné osvětově-kulturní emancipace naplněn. Do širokého užití se postupně dostávala *slovan-ská kniha*, *slovanský slabikář*, *slovanská čítanka*, utvářející v souhrnu rámec základních pedagogických příruček té doby. Přes omezené možnosti rozvoje učebnic i pro další předměty a obory se jednalo o výrazný pokrok, který měl velký podíl také na formování konkrétní národní identity.

³⁰ Генчев, Николай. *Българо-руски културни общування*, s. 40–108.

³¹ Hroch, Miroslav. *V národním zájmu*, s. 15–16.

³² Srov. Kurf.: Тушевски, Ванчо. *Словенството, словенофилството и словенската заемност кај македонските преродбени писатели*. In: Видоески, Божидар – Иванова, Олга (eds.). *Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите*, 1993, s. 177–183.

O patrnějších projevech *světského školství* přitom lze hovořit již od 20.–30. let 19. století.³³ V té době však stále ještě nebylo významné, kde byla daná pedagogická (případně didaktická) příručka vydána; v zásadě ani nezáleželo, zda se jednalo o knihy srbské či bulharské provenience, nebo zda šlo o knihy ojedinělých autorů z Makedonie.³⁴ Slovanské obrození prostřednictvím těchto počátečních učebnic mohlo vstoupit do své druhé fáze, v níž se všestranně dotvářela podstata *novobulharské* kultury. Svým podílem se na tomto utváření základního kódu obrozenecké kultury podílelo ve smyslu významného recepčního prostředí také Rusko a ruská kultura.

Rusko a slovanský Balkán

Jak již bylo naznačeno, ruský vliv na Balkáně se do 40. let 19. století soustředil do několika oblastí společenského a sociokulturního života. **První** oblastí byl rozvoj slavistických bádání ve smyslu odborného studia jihoslovanských reálií – jazyka i dějin, v zásadě tak lze uvažovat o prvních serioznějších pokusech založit mimo jiné pracoviště moderních slovanských filologií, ruskou bulharistiku nevyjímaje. Především výuka bulharštiny s ohledem na její novobulharskou podstatu, již se vymezuje vůči ostatním slovanským jazykům, stála v Rusku v zjevném popředí vědeckých zájmů. Tento významný krok v zahraničním poznávání tzv. „malých“ slovanských národů byl započat zřejmě od Bulharů, teprve později se ruská věda důsledněji věnovala studiu ostatních jihoslovanských oblastí. Významné místo v *objevování* Balkánu měl také vznik bulharsko-makedonské diaspory v prvních fázích zejména v jižním Rusku (dnešní Ukrajině). Činnost těchto kolonií zajišťovala realizaci a podporu mnoha kulturních a osvětových počínů (příkladem může být zejména známá Gabrovská škola, jež by bez podpory oděských Bulharů nemohla zahájit činnost³⁵). Bulharsko-makedonské emigrantské struktury

³³ Генчев, Николай. *Българското възбуждане*. София: Издателска къща „Иван Вазов“, 1995, s. 154–158.

³⁴ V Makedonii vznikaly pedagogické příručky, učebnice a další vzdělávací knihy v porovnání s bulharským prostorem se zpožděním přibližně třiceti let. V balkánském Bulharsku se rozvíjela pedagogická literatura od 30. let 19. století, zatímco v Makedonii tyto příručky mohly intenzivněji vznikat až od let šedesátých, přitom se však jednalo o knihy především místní provenience. Z Bulharska byly *bulharské* učebnice distribuovány do Makedonie přirozeně již dříve.

³⁵ Srov.: Каролевъ, Райчо М. *История на Габровското училище*. София: Министерство на народното просвещение, 1926.

v Rusku zpočátku tvořily především formující se vrstvy obchodníků, kteří působili zejména v Oděse a kteří mohli financovat i kulturní a osvětovou činnost v samotném Bulharsku.³⁶ Rovněž na budování bulharského osvětového systému se aktivně podíleli mnozí představitelé ruské kultury, kteří se nejen prostřednictvím finanční podpory podíleli na zakládání škol, přípravě učitelů či šíření ruských (*slovanských*) učebnic a knih v bulharských zemích. Pomoc byla soustředěna také na vydávání bulharských knih.³⁷

Snahy Ruska proniknout i do oblasti kulturního života a vzdělávání vyplývaly ze samotné podstaty tzv. východní otázky. Kontext rusko-bulharských vztahů druhé poloviny 19. století spoluutvářel ve smyslu ryze politických témat nejen problém Ůžin či snahy o vytvoření ruského protektorátu nad pravoslavnými oblastmi Balkánu, ale také konkrétní činy osvětově-kulturní povahy. V Bulharsku a Makedonii byly ruské knihy, které se ve většině případů na Balkán dovážely přímo z Ruska. Ruské učebnice a knihy tedy patří mezi faktory, jež mohly reálně přispět k šíření ruské kultury v bulharských zemích, současně však měly vliv na utváření bulharské literární kultury v době obrození.³⁸ Ruské učebnice se staly v kontextu dobových poměrů v Bulharsku a Makedonii přirozeným prostředníkem, podle něhož mnozí bulharsko-makedonští obrozenci připravovali překlad nebo vlastní autorské příručky k jednotlivým oblastem lidské činnosti, vymezujícím pozdější předměty.³⁹ Rovněž

na základě přímé i nepřímé recepce ruských učebnic a osvětových příruček se upevňovala duchovní orientace velké části bulharských obrozenců na Rusko. V důsledku těchto snah pak vznikala i první díla překladové literatury.⁴⁰ Jihoslovanští intelektuálové začínali od 40. let 19. století překládat díla klasické ruské literatury do příslušných jihoslovanských jazyků a tím je uváděli do širší kulturní obeznámenosti i na Balkáně.⁴¹

Někteří badatelé nazývají rusko-jihoslovanské kulturní i politické kontakty té doby „duchovním rozpináním“, jehož cílem bylo především komplexní upevnění ruského vlivu v prostředí balkánských Slovanů. Zmiňovaná studia mladých jihoslovanských intelektuálů (původem z Bulharska, Makedonie i Srbska) v Rusku se stala postupem času v zásadě samozřejmostí.⁴² Studia a mnohdy i emigrace právě v Rusku byly pro mladé literáty a obrozence mnohdy jedinou možností, jak se uplatnit na obnově kulturního života v bulharských zemích.

Počátky vědeckého poznávání Balkánu

Na počátku ruského zájmu o slovanský Balkán stálo z hlediska institucionálního založení *Moskevské společnosti dějin a starožitností ruských* (*Московское общество истории и древностей Российских*) při Moskevské univerzitě v roce 1804 a *Společnosti přátel ruského písemnictví* (*Общество Любителей Русских словесности*)

³⁶ K tématu srov.: Леков, Дочо. Одеса и формирането на българската литературна интелигенция. In: Тůž. *Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999, s. 34–64.

³⁷ Генчев, Николай. *Българо-руски културни общувания*, s. 109–215.

³⁸ Йосифова, Павлина. Руската книжнина в българските земи през 30-te–70-te години на XIX век. In: *Училищна книжнина в България през XIX век*. Пловдив: Национален център за музеи, галерии и изобразителни изкуства, Община Пловдив, Исторически музей – Пловдив, 1995, s. 93–97.

³⁹ Od 40. let 19. století se vraceli první bulharští absolventi ruských škol zpět do vlasti, aby zde rozšiřovali stávající síť škol, jež typologicky vycházela z předobrazu školy v Gabrovu. Prvním takovým ústavem se stala škola v Koprivstici, kterou v roce 1846 založil Najden Gerov a jež potvrdila rozdělení žáků do jednotlivých tříd. Termín *класни училища* vymezující novou etapu v dějinách obrozenecké osvěty se však v bulharských zemích poprvé objevil o tři roky dříve v souvislosti se školou Daskalolivnica založenou v Eleně Ivanem Momčilovem (1818–1869), mimo jiné též studentem Oděského duchovního semináře (rok 1842–1843). Srov.: Генчев, Николай – Даскалова, Красимира (eds.).

Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. София: Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988, s. 437–438; Брезински, Стефан. Дейността на Иван Момчилов и първото българско класно училище в Елена. In: *Език и литература*, 6, 1976, s. 59.

⁴⁰ K chronologii a tematické šíři prvních bulharských překladů z ruské literatury srov.: Велчев, Велко.

Въздействието на руската класическа литература за формиране и развитие на българската литература през XIX век. София: Българска академия на науките, 1958, s. 18–34.

⁴¹ Радев, Иван. Руско-български литературни взаимоотношения през Възраждането. In: Тůž.

Енциклопедия на българската възрожденска литература, s. 646–650. V srbském prostředí srov.: Војводић, Михајло. *Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2011.

⁴² Jak dokazuje ve své monografii Nikolaj Genčev, byla účast jihoslovanské (zvláště pak bulharské) emigrace v ruských vzdělávacích ústavech skutečně výrazná. Genčev poukazuje na skutečnost, že mladí Jihoslované byli zastoupeni prakticky ve všech studovaných oborech – od medicíny a práva, přes humanitní obory až po zemědělství. Viz: Генчев, Николай. *Българска възрожденска интелигенция*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991, s. 222–232.

v roce 1811, významné však bylo také založení ruské Akademie věd v roce 1818. První reálné impulzy ruského zájmu o slovanský Balkán byly spjaty také s katedrami slovanské filologie, jež vznikaly na různých ruských univerzitách v průběhu 30. let 19. století – v Moskvě, Petrohradě, Kazani či Charkově.⁴³ Předpokladem pro působení jihoslovanských studentů v těchto univerzitních městech však byl vznik kolonie především bulharských obchodníků, kteří od 20. let 19. století nacházeli možnosti pro rozvoj svého podnikání především v Oděse.⁴⁴ Toto multikulturní přístavní město na pobřeží Černého moře proto nelze v tomto období ještě chápat jako centrum bulharské literární a kulturní emigrace v pravém smyslu.⁴⁵ Tato diaspora v Oděse vznikala v dobách, kdy bulharská kultura neměla dosud pevný charakter (s ohledem na jazykovou otázku i žánrově slabě zastoupený literární proces se skutečná kulturní centra formovala až později ve zmíněných ruských městech a také v rumunských zemích).⁴⁶

V souvislosti s rozvojem slovanské filologie věnovaly rovněž ruské univerzity od 20. let 19. století pozornost cyrilometodějským otázkám, v jejichž rámci byl kladen důraz na poznání zejména počátků slovanských kulturních dějin. Zájem o počátky christianizace Slovanů a vznik jejich prvního spisovného jazyka a písma soustředil ruskou slavistiku do jihoslovanských oblastí. Mezi prvními se snažil tyto otázky akademicky zpracovat **Jurij Ivanovič Venelin** (1802–1839).⁴⁷ Syn pravoslavného duchovního rusínsko-rumunského původu z obce Tibava (dnes na Podkarpatské Rusi) absolvoval nejprve Užhorodské gymnázium, poté v roce 1822 odjel do Lvova, aby na tamní univerzitě studoval historii. Ve Lvově odmítal vysvěcení,

⁴³ K problému formování bulharské inteligence v Rusku viz: Аретов, Николай. *Българското възраждане и Европа*. София: Издателство „Кралица Маб“, 2001, s. 74–82.

⁴⁴ Srov.: Налбантова, Елена. Образът на одеския български търговец (според „Денница на новобългарското образование“ от Васил Априлов). In: *LiterNet*, 21. 02. 2009, internetový odkaz: <http://litenet.bg/publish2/enalbantova/obrazyt.htm> [ke dni: 30. 11. 2014].

⁴⁵ Аретов, Николай. *Българското възраждане*, s. 76–77.

⁴⁶ Přesto se však Oděsa stala výraznou kategorií obrozeneckého písemnictví, jež v průběhu 19. století vstoupila do vlastní literárního života. Srov.: Налбантова, Елена. Одеса и образът на града в българската литература на XIX век. In: *Одеская болгаристика*, 2004, вып. 2. Dostupné elektronicky: *LiterNet*, 15. 10. 2004, internetový odkaz: <http://litenet.bg/publish2/enalbantova/odesa.htm> [ke dni: 30. 11. 2014].

⁴⁷ Динековъ, Петъръ (ed.). *Юрий Венелинъ: Избрани страници*. София: Хемусъ, 1942.

a proto si ve snaze skrýt svůj původ změnil rodné jméno Jurij Huca na Venelinovič Venelin. Před rostoucím tlakem tamních církevních kruhů odjel roku 1823 nejprve do Kišiněva, kde se věnoval svému počátečnímu studiu bulharského lidového jazyka, a poté v roce 1825 do Moskvy, kde v roce 1829 absolvoval studia medicíny. V průběhu studií se sblížil s moskevskými slavjanofily, zejména pak I. S. Aksakovem a M. P. Pogodinem, v jejichž rodinách působil jako soukromý učitel. V této souvislosti byl požádán, aby v samostatné práci zpracoval své poznatky o dějinách Bulharů – vzniklo tak dvoudílné historiografické dílo *Starí i současní Bulhaři v jejich politickém, národopisném, historickém a náboženském vztahu k Rusům* (*Древние и нынешние болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религиозномъ отношении къ россиянамъ*, první vydání v Moskvě v letech 1829–1841, druhé také v Moskvě roku 1856).⁴⁸ Zde se Venelin zaměřil mimo jiné na základní charakteristiky bulharského národa, počet jeho obyvatel, údaje o území, přičemž se snažil dokázat, že i starí Bulhaři byli slovanského původu.⁴⁹

Přesvědčit ruské vědecké kruhy o slovanském charakteru bulharského národa, jeho kultury i jazyka se snažil i ve své další práci. Rok před vydáním zmíněného spisu proto odjel do Varny, kde se věnoval intenzivnímu studiu novobulharského jazyka (či lépe řečeno varnenského nářečí), jehož gramatiku a slovník následně sepsal. Během tohoto pobytu pojal záměr zkoumat také archeologická naleziště a archívy. Přes Bukurešť a Oděsu se vrátil do Moskvy, kde se uvedenou mluvnicí snažil připravit k vydání, až do roku 1997 však zůstala v rukopise.⁵⁰ Třebaže Venelinovo jazykovědné dílo nemohlo s ohledem na počáteční etapu kodifikačního procesu moderní bulharštiny nabídnout

⁴⁸ Венелин, Юрий. *Древние и нынешние болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религиозномъ отношении къ россиянамъ*. Москва: [s.p.], 1829–1841, dostupné elektronicky: http://www.www4.com/read_book/drevnie_i_nyneshnie_bolgare_v_politicheskom_narodopisnom_istoricheskom_i_religioznom_ih_otnoshenii_k_rossiyanam_2468910.pdf [ke dni: 30. 11. 2014].

⁴⁹ Srov.: Lappo, I. I. *Rusko a osvobození balkánských Slovanů*. Praha: Jan Otto, 1927, s. 78–81.

⁵⁰ Venelinova gramatika se dočkala nejprve ruského vydání: Венедиктов, Г. К. (ed.). *Юрий Венелин – Грамматика нынешнего болгарского наречия (1834)*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997; Венелин, Юрий. *Грамматика на днешното българско наречие*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002.

Jurij Venelin (1802–1839), ukrajinský/ruský osvětový činitel, folklorista, filolog a historik, jenž patří mezi první badatele, kteří v carském Rusku fundovanými argumenty přesvědčili odbornou i laickou veřejnost o slovanském původu bulharského národa.

Titulní list Venelinova dvojdílného díla *Stari i současní Bulhaři...* (Moskva, 1829–1840). Práce představuje významný mezník v ruském poznávání slovanského jihu, zejména pak Bulharů.

nout promyšlenou vědeckou metodologii, představuje tato první gramatika nejen pokus o popis struktury bulharského jazyka, ale také ojedinělý příspěvek k rusko-bulharským kontaktům.⁵¹

Druhou významnou osobností, jejíž dílo představuje základ rusko-jihoslovanského poznávání v 19. století, je již zmiňovaný **Viktor Ivanovič Grigorovič**. Středoškolské vzdělání tento ruský slavista a etnograf absolvoval na uniatském gymnáziu Vasilevského řádu v Umani, následně studoval na univerzitách v Charkově a Tartu. Od roku 1839 působil na katedře dějin a literatury slovanských nářečí kazaňské univerzity, s čímž byla úzce spjata i jeho snaha klasifikovat slovanské jazyky a literatury v jejich diachronním i synchronním vývoji.⁵² Se snahou podat k této dobově aktuální otázce evropské slavistiky stanovisko souvisela také Grigorovičova zmíněná cesta napříč Balkánským poloostrovem, na jejíž přípravu se ruský slavista soustředil již od počátku 40. let 19. století. Během ní navštívil kromě Oděsy, Cařihradu, Soluně a Athosu velkou částí Makedonie a Bulharska (zastavil se také v Rilském klášteře). Přes Sofii a Plovdiv pokračoval do Valašska, odkud se vydal do Uherska a odtud dále do Vídně. Navštívil také chorvatské země či Benátky. Do Kazaně se zpět vrátil až v létě roku 1847.⁵³

Po návratu z balkánské cesty se věnoval odborné činnosti – analyzoval staroslověnské a církevněslovanské památky, které si z Balkánu přivezl (mimo jiné *Ochridské evangelium*, *Rilské hlaholské listky* či *Marianské evangelium*⁵⁴), a věnoval se metodologii dějin slovanských literatur. V roce 1854 se vrátil z moskevského působení zpět do Kazaně, kde kromě ma místní univerzity přednášel také na duchovní akademii. V roce 1856 byl Grigorovič jmenován děkanem nově otevřené Novoruské univerzity v Oděse, jež poutala již dříve jeho pozornost nejen svou pestrou národnostní strukturou, ale také blízkou polohou slovanským zemím a historicky i Byzanci. V Oděse se dále věnoval studiu bulharské kultury, kterou spatřoval mimo jiné v širších kontextech byzantsko-slovanských kontaktů. V tomto smyslu si byl kupříkladu vědom nutnosti zpracovat byzantské dějiny, jež jsou důležité rovněž pro poznání jihoslovanských kulturních dějin. Jeho nejvýznamnější prací ve vztahu k jihoslovanským kulturním hodnotám je jistě v úvodu zmiňovaný *Nástin putování po evropském Turecku*.⁵⁵ Současně se zasazoval o rozvoj výuky živých slovanských jazyků, z nichž velkou pozornost věnoval bulharským jazykovým otázkám.⁵⁶ Jako jeden z prvních profe-

⁵¹ Srov.: Vachkova, Kina. Иконна книга за българския език. In: *Български език и литература*, 2003, kn. 3, s. 66–70.

⁵² Pozornost upoutala jeho závěrečná práce *Studie o církevněslovanském jazyce (Исследование о церковно-славянском наречии)*, v níž se přiklonil k tzv. panonské teorii původu staroslověnštiny.

⁵³ Динев, Петър (ed.). *Кирило-методиевска енциклопедия*, том I (A–3). София: Издателство на Българската академия на науките, 1985, s. 546.

⁵⁴ Tamtéž, s. 546–548.

⁵⁵ Srov. Grigorovičovu zprávu o podniknuté cestě: Григорович, Виктор Иванович. *Донесения В. И. Григоровича объ его путешествіи по славянскимъ землямъ*. Казань: Типо-литографія Императорскаго Университета, 1915.

⁵⁶ Bulharským tématům se Grigorovič věnoval ještě před vědeckou cestou na Balkán. Viz: Сергеев, А. В. В. И. Григорович и проблемите на Българското възраждане. In: Косев, Димитър (ed.). *Българското възраждане и Русия*, София: Българска академия на науките, 1981, s. 326.

sionálních badatelů tak vědecké obci zpřístupnil nejen slovanskou Makedonii a Bulharsko, ale v zásadě celý slovanský jih.

Grigorovič znamenal pro osobnosti jihoslovanského kulturního a společenského života autoritu, jež byla současně příslibem v úsilí o dosažení národní svobody. Dimitar Miladinov v souvislosti s Grigorovičem a úlohou Ruska v národním hnutí užil takřka biblického příměru, symbolizujícího blížící se svržení okovů nesvobody: „О, какво време, по-сгодно от всякога за съкрушаване на желязните обръчи на засилващото се невежество. Всесияйната северна звезда, предопределена от Бога, не е ли видима, за да опъта еднородците, както някога огненият стълб на Мойсея?“⁵⁷

Třetí významnou osobností rusko-jihoslovanských kulturních a vědeckých kontaktů je Izmail Ivanovič Srezněvskij (1812–1880), známý ruský filolog, slavista, etnograf; první doktor slovanské a ruské filologie v Rusku. Kontakty s jihoslovanským prostředím navázal již v první polovině 40. let 19. století na Charkovské univerzitě, kde přednášel slovanské dějiny. O bulharštině se v kontextu dobového převládajícího mínění zmiňoval v úvodní přednášce jako o jednom ze slovanských nářečí.⁵⁸

Podobně jako Venelin či Grigorovič udržoval také Srezněvskij úzké kontakty s oděskou kolonií Bulharů, v jejímž prostředí studoval zejména původ a dějiny bulharského jazyka. V roce 1849 přednášel na druhém oddělení petrohradské univerzity vývoj bulharské literatury a jazyka, přičemž ve svých úvahách kritizoval bulharské literáty pro jejich nedostatečný a nedůsledný zájem o vlastní jazyk. Srezněvskij poukazoval na skutečnost, že v té době nebyla dosud vydána vhodná gramatika ani slovník bulharštiny, a proto neopomenul podotknout, že je připraven brzy představit rukopis vlastních jazykových příruček.⁵⁹

⁵⁷ Ach, jaký to čas – víc než kdy jindy příhodný ku svržení železných okovů nevědomosti sílící. Cožpak není vidět zářná Severní hvězda, Bohem předurčená, aby ukazovala krajanům svým směr jako kdysi ohnivý sloup Mojžíšův?“ Jedná se o dopis, který D. Miladinov napsal v řečtině – slov. bulharský překlad: *Братя Миладинови, Преписка. Писмо на Д. Миладинов до Ал. Екзарх, 20 август 1852 г., s. 20–21.*

⁵⁸ Срезневский, И. И. *Вступательная лекция в курсе истории и литературы славянских наречий* (чит. 16 октомври 1842 г.), Извлечение из журнала Министерства народного просвещения, С. Петербург, май 1893 г.

⁵⁹ Генчев, Николай. *Българо-руски културни общувания*, s. 56.

Srezněvského lze proto ve smyslu pedagogické přípravy označit za badatele, který své odborné zájmy rozvíjel v kontextu vědecky pojmávaného slovanského vědomí. Jako příklad Srezněvského zájmu lze uvést jeho osobní kontakt s bulharským studentem K. Dimitrievem, který pod vedením ruského slavisty přeložil do bulharštiny *Rukopis Královédvorský*.⁶⁰

Kulturní spolupráce mezi jihoslovanskými národy a Ruskem byla i v období 40.–50. let 19. století soustředěna především na oblast vědeckých zájmů ruské slavistiky o slovanský Balkán. V této době byla již vnímána slovanská podstata většiny obyvatelstva Moesie, Thrákie i Makedonie – ruští slavisté na rozdíl od 20. a 30. let 19. století již nepochybovali, že tyto země jsou slovanskými oblastmi a že tedy jejich obyvatelstvo nemá řecký charakter, jak se do této doby nejen v odborných kruzích často v Rusku soudilo. Vývoj v posledních dvaceti letech také prokázal, že bulharští a makedonští Slované nejsou ani „barbárským plemenem“, jež by se nemohlo pochlubit kupříkladu sbírkami kulturního bohatství. Potvrzením vlivu ruské osvěty na bulharské obrození je také skutečnost, že v roce 1835 byla z podnětu oděské bulharské komunity založena zmíněná Gabrovská škola, jež udržovala kontakty s představiteli tamní ruské kulturní elity.⁶¹ Pod vlivem ruské osvěty jsou v zemích pravoslavného Balkánu formována klasická gymnázia, třebaže ve 30.–50. letech se síť bulharského obrozeneckého školství omezovala prakticky jen na školy základního typu. Ruská osvěta se rovněž podílela na rozšíření dívčího vzdělávání v Bulharsku a Makedonii. S ruskou pomocí byly zakládány slovanské dívčí školy v Moesii, Thrákii i Makedonii, jež se podílely na distribuci ruských knih a učebnic. Současně již v balkánských zemích aktivně působili odchovanci ruských škol a univerzit. Mnozí aktivní obrozenci původem z Bulharska i Makedonie získali s ruskými univerzitami, semináři či duchovními akademiemi přinejmenším formální zkušenost. Jejich prostřednictvím se ruská kultura podílela na utváření moderního novobulharského písemnictví, v němž překladovost z ruské literatury představovala významné místo.

⁶⁰ Срезневский, И. И. *Древняя чешская пьсня о суду Любуш, в переводомъ на болгарское наречіе*, 17, 1853 г.

⁶¹ Пенев, Боян. *История на новата българска литература*, том II. София: Български писател, 1977, s. 180–184 a 483–487.

V neposlední řadě byly ve sledované době položeny základy rusko-bulharského spolenectví také ve smyslu politickém. Zejména v prostředí oděské bulharské emigrace, jejíž podstata se od dob prvotních obchodnických kolonií již změnila, byly pod vedením zejména Vasilu Aprilova a Spiridona Palauzova položeny v průběhu 30.–40. let 19. století základy bulharsko-ruského politického svazu, jenž si kladl za cíl podílet se na výchově dalších generací bulharských intelektuálů.⁶²

Na objevování jihoslovanských zemí se angažovala celá řada ruských literátů a vědců. Na mapě Balkánského poloostrova patřila nejen z hlediska jazykového, ale také v kontextu širších sociokulturních specifik mezi málo známé země především Makedonie, jež se nejdříve z balkánských zemí dostala pod osmanskou nadvládu a v níž byl i vliv řeckého duchovenstva nejvýraznější.⁶³ Již byl zdůrazněn přínos Viktora Ivanoviče Grigoroviče, který zahájil symbolicky i fakticky chápané objevování těchto oblastí. Také mnozí slavní spisovatelé vyjadřovali solidaritu s nesvobodnými balkánskými Slovany. Například Lev Nikolajevič Tolstoj (1828–1910) v době východní krize 1875–1878 velmi vážně zvažoval aktivní účast v balkánské otázce.⁶⁴ Jako dobrovolník se chtěl účastnit jihoslovanských povstání.⁶⁵ Právě L. N. Tolstoj měl údajně s Maximem Gorkým (1868–1936) spolupracovat na jakémsi albu o Makedonii.⁶⁶ Také Fjodor Michajlovič Dostojevskij (1821–1881) přemýšlel o osudech jižních Slovanů, zatímco Ivan Sergejevič Turgeněv (1818–1883) dokonce napsal báseň, jež odsuzuje pasivní postoj západních mocností k situaci v evropském Turecku.⁶⁷ V roce

1886 napsal i přední ruský satirik Anton Pavlovič Čechov (1860–1904) jednu povídku, v níž se angažoval ve věci balkánských Slovanů.⁶⁸ K otázkám balkánských Slovanů se vyjadřovali i další ruští spisovatelé (například M. E. Saltykov-Šcedrin, Gleb I. Uspenskij aj.) a také celá řada ruských filozofů. Z nich největší význam mají zřejmě Alexandr S. Danilevskij a bratři Ivan S. Aksakov a Konstantin S. Aksakov, významní představitelé ruských slavjanofilů.⁶⁹ Toto hnutí mělo do značné míry také velký podíl na *objevování* jižních Slovanů – i když někdy byly jejich pohledy a názory dobově zavádějící.

Kromě literárních prací či filozofických úvah ruských slavjanofilů je třeba uvést také řadu vědeckých spisů věnovaných jihoslovanským tématům. Všeobecné informovanosti o balkánských otázkách a sociokulturních poměrech vycházel vstříc také ruský periodický tisk, jenž svůj zájem o slovanské otázky na Balkáně odvozoval nejen od aktuálního kurzu oficiální zahraniční politiky ruského státu, ale také od celospolečensky sdíleného vědomí slovanské vzájemnosti, jež se stalo interpretačním modelem veškerého dění ve slovanských zemích pod rakousko-uherskou i osmanskou nadvládou.⁷⁰ Od 70.–80. let 19. století byla ruská veřejnost systematicky a pravidelně o dění v jihoslovanských zemích na Balkáně zpravována. V té době se již zformoval základ moderní žurnalistické práce, jež předpokládala zpravodajství dopisovatelů z dané oblasti, případně přejímání zpráv z jiných periodik.

Způsoby, jakými se ruská veřejnost seznamovala s poměry v jihoslovanských zemích, byly ovlivněny již výsledky krymské války. Poté, co Pařížská mírová dohoda z března 1856 oslabil geopolitické nároky Ruska na přirozenou ochranu křesťanského obyvatelstva evropských provincií Osmanské říše, se pozornost ruských badatelů soustředila na všestranné poznání slovanského jihu. Vznikla tak řada archeologických, etnografických, kulturně-historických, případně i hospo-

⁶² Генчев, Николай. *Българо-руски културни общування*, s. 97–99.

⁶³ Srov.: Rychlík, Jan – Kouba, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 73n.

⁶⁴ Тодорова, Марија. *Замислувајќи го Балканот*. Скопје: Магор, 2001, s. 124.

⁶⁵ Тодоровски, Гане. Зошто Лев Толстој не сакаше да го крене својот глас во заштита на Македонија? In: *Млад борец*, 1953, год. VIII, број 21, 26. јули 1953, s. 8.

⁶⁶ Тодоровски, Гане. Лев Николаевич Толстој и Македонија. In: *Тўз. Допири*. Скопје: Издавачка куќа „Штрк“, 2000, s. 34.

⁶⁷ V tomto smyslu je významná báseň v próze, věnovaná Turgeněvově blízké známé Julii P. Vrevské, která pracovala jako ošetřovatelka v balkánské válce a v roce 1878 zemřela v Bulharsku na tyfus. Viz český překlad: Turgeněv, Ivan Sergejevič. Památce J. P. Vrevské. In: Turgeněv, I. S. *Básně a dramata – Spisy Ivana Sergejeviče Turgeněva*, sv. 10. Praha: Odeon, 1974, s. 332. Také zaujme báseň *Kroket ve Windsoru*, která je autorovým rozhořčením nad potlačovaným bulharským národněosvobozenckým hnutím a neutralitou anglické královny Viktorie. Viz: Tamtéž, s. 50–51.

⁶⁸ Тодоровски, Гане. Лев Николаевич Толстој и Македонија. In: *Тўз. Допири*, s. 37.

⁶⁹ Ангелов, Боню Ст. *Из историята на старобългарската и възрожденска литература*. София: Наука и изкуство, 1977, s. 403–415.

⁷⁰ Informovanost o jihoslovanských tématech v ruských periodikách a jejich ideový základ vycházející z vědomí slovanské sounáležitosti vhodně přibližují publicistické práce Rajka Žinzifova: Унджиева, Цвета – Леков, Дочо – Конев, Илия (eds.). *Райко Жинзифов – Публицистика*, том I–II. София: Издателство на Българската академия на науките, 1979.

dářsky zaměřených prací. Tento odborný zájem se ještě více prohloubil po roce 1878, kdy na Balkáně došlo k výrazným změnám hranic. Po Berlínském kongresu zůstaly pod přímou správou Osmanské říše pouze Albánie, Makedonie a část Thrákie. Především makedonská otázka a polemiky o etnické příslušnosti tamního slovanského obyvatelstva poutaly zvýšenou pozornost ruských vědců. Oficiální zahraniční politika ruského státu se na jedné straně snažila přispět k teoretickému vyřešení srbsko-bulharského sporu, na straně druhé se však stanoviska odborně laděných prací o Makedonii přikláněla k té či oné teorii o bulharském nebo srbském charakteru Makedonie.⁷¹ Mezi ruskými etnografy či historiky, kteří se snažili o vědecké zpracování makedonských poměrů konce 19. a počátku 20. století, je třeba připomenout Petra Danailoviče Draganova (1857–1928),⁷² Alexandra Fjodoroviče Ritticha (1831–1914?),⁷³ Nikolaje Nikolajeviče Durnova (1876–1937), Visariona Visarionoviče Komarova (1838–1907), Pavla Nikolajeviče Miljukova (1859–1943) či Alexandra Valentinoviče Amfiteatrova (1862–1938).⁷⁴

Druhá fáze – rusko-jihoslovanské kontakty po krymské válce

Výsledky krymské války znamenaly impulz k prohloubení rusko-jihoslovanských kontaktů mimo jiné také v souvislosti se silícím revolučním hnutím v posledních neosvobozených zemích –

⁷¹ Тодоровски, Гане. *Допири*, s. 275n.; Týž. *Страници за едно македонифилство*. Скопје: Штрк, 1994.

⁷² Draganov je autorem *Makedonsko-slovanského sborníku*, jenž uvádí i slovník místního slovanského nářečí v Makedonii. Tento sborník měl být trísvazkovým kompletem, vydat se však s jistotou podařilo pouze první svazek, o osudu ostatních dvou dílů není ruským ani jihoslovanským literárním historikům nic známo, dokonce ani to, zda skutečně vyšly a zda se dochovaly. Srov.: Ристовски, Блаже. П. Д. Драганов. In: *Македонски фолклор*, год. II, бр. 3–4, 1969, s. 512; Драгановъ, Петр. *Македонско-славянскій сборникъ съ приложениемъ словаря*. Выпускъ I. С.-Петербургъ: Типографія Е. Евдокимова, 1894. Ристовски, Блаже (ed.). *Македонија и Македонците I. Македонскословенски зборник*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2009.

⁷³ Риттихъ, Александръ Федоровичъ. *Славянскій міръ: Историко-географическое и этнографическое изслѣдованіе*. Варшава: Издание В. М. Истомина, 1885.

⁷⁴ Mezi těmito autory především A. F. Ritich, N. N. Durnovo či P. Draganov připouštěli jazykovou a národnostní samostatnost makedonských Slovanů. Nejsoustavněji se však na přelomu 19. a 20. století v prostředí ruské inteligence makedonskými problémy zabýval Pavel N. Miljukov. Srov.: Тодоровски, Гане. *Павел Николаевич Милжуков – познавач и заштитник на Македонија*. In: Týž. *Допири*, s. 277–278, 326–343, 389–406.

Bosně a Hercegovině, Bulharsku či Makedonii, jež vyústilo v řadu povstání, jejichž vrcholem se stala rusko-turecká válka a Berlínský kongres. Těchto akcí odporu se mnohdy účastnili i makedonští Slované, kteří se buď identifikovali se srbským či bulharským vědomím, nebo předpokládali, že pokud se zúčastní hnutí za svobodu sousedního Srbska a Bulharska, pomohou později tyto státy v osvobozené hnutí i Makedonii.

Postupně oslabování Osmanské říše na Balkáně a radikalizace tamních národních hnutí se staly příčinami zesíleného pronásledování jihoslovanského obyvatelstva a zejména pak jejich kulturních elit. Nejčastějším důvodem k policejnímu stíhání bylo obvinění z proruské špionáže či z panslavistického smýšlení.⁷⁵ Tehdejší socio-kulturní poměry v evropské části Osmanské říše podnítily výraznější kulturní emigraci, jež se stala v průběhu 60. let 19. století takřka masovým jevem.⁷⁶ Obrozenci se již *programově* uchýlovali do zahraničí, neboť byli přesvědčeni, že ve vlasti nebyly možnosti pro kulturně-osvětovou činnost a že podmínky pro národní hnutí bylo nutno připravit v emigraci.

Od 60. let 19. století již nelze pochybovat o existenci center bulharsko-makedonské kulturní a politické emigrace. V mnohých ruských a ukrajinských městech vznikaly nové jihoslovanské kolonie, jež byly i významnými středisky kulturního hnutí a osvěty. Formování těchto obrozeneckých kolonií se stalo předpokladem pro oživení bulharské obrozenecké kultury. Její těžiště se v té době již soustředila větší měrou do zahraničí, kde vznikalo základní institucionální zázemí, jehož prostřednictvím změnilo bulharsko-makedonské národní hnutí dynamiku svého vnitřního vývoje směrem k masové fázi.

Mezi nejvýznamnější střediska jihoslovanské kultury v emigraci tedy patřila nejdříve Oděsa, jež umožnila vznik kolonií bulharských a makedonských intelektuálů v dalších ruských městech – Kyjevě, Kazani, Charkově, samozřejmě Moskvě a Petrohradě, tedy tam, kde se naskývaly možnosti univerzitních studií.⁷⁷

⁷⁵ Тодоровски, Гане. *Допири*, s. 266.

⁷⁶ K otázce typologie a rozvoje kulturní emigrace u Slovanů srov.: Карагъзовъ, Панайот. Хронология и типология на славянската литературна емиграция. In: Týž. *Някогашните славяни днес*. София: Славика, 1997, s. 164–184.

⁷⁷ Радев, Иван. Одеса като духовен център през Възраждането. In: Týž. *Енциклопедия на българската възрожденска литература*, s. 510–512.

Počátky studií bulharsko-makedonských obrozenců v Rusku byly spjaty s Dimitrem Miladinovem, který v 50. letech působil jako lidový učitel v několika makedonských městech. V letech 1855–1856 podnikl cestu po jihoslovanských zemích – nejdříve putoval do hercegovského Mostaru, pak do bosenského Sarajeva a poté přes Bělehrad k vojvodinským Srbům, kde mu bylo nabídnuto mimo jiné místo učitele řečtiny na měšťkém gymnáziu ve Sremských Karlovcích.⁷⁸

Při návratu do Makedonie se během cesty po Dunaji na lodi seznámil s jakýmsi ruským kupcem, který jej zval do Oděsy. Vysoký věk a pracovní povinnosti ve vlasti však Dimitrovi nedovolily toto pozvání pro sebe přijmout; navrhl však, že namísto sebe do Ruska vyšle svého mladšího bratra, a proto požádal *neznámého Rusa*, aby Konstantina v Oděse nezanechal bez pozornosti. Jakmile se tedy Dimitar Miladinov vrátil do Kukuše, bylo jeho prvotní snahou získat stipendium pro svého mladšího bratra Konstantina na studijní pobyt do Ruska. Na doporučení Dimitra Miladinova odjel do Ruska rovněž Rajko Žinzifov, který vyslechl Miladinovovu radu, aby stejně jako Konstantin studoval „slovanská nářečí“. Počátkem srpna 1858 se Ksenofont Dzinzife (Rajko Žinzifov) ocitl společně s Konstantinem Staniševem (1840–1900)⁷⁹ poprvé ve svém životě v Rusku. Vstoupil do Chersonského semináře, v němž však zůstal jen několik měsíců. Kratší pobyt v Chersonu mu však umožnil navázat množství kontaktů. Právě v Oděse se seznámil s G. S. Rakovským či Nikolou

⁷⁸ Dimitar Miladinov přijel do Sremských Karlovců a Nového Sadu po konfliktu, ke kterému došlo téhož roku (1855) v Mostaru s tamním vladkou-fanariotem. V Bosně se seznámil s jakýmsi Bosňanem, který se Miladinovovi snažil zařídit studia u vojvodinských Srbů, aby si osvojil srbský jazyk a aby mohl poznávat srbské lidové písně. Jeho plat však nebyl dostačující, proto opustil Rakousko a odešel do Srbska. Srov. курѝ: Поленаковиќ, Харалампие. Обид на Димитрија Миладинов да стане учител во Белград. In: Туж. Страници од македонската книжевност. Скопје: Македонска книга, 1969, s. 191–195.

⁷⁹ Konstantin Stanišev byl synem Naka Staniševa (1810–1875), vlivného představitele kukušské kulturní elity, jenž do Kukuše pozval Žinzifova ještě před jeho odjezdem do Ruska. Na konci 50. let 19. století se pak v Moskvě setkala skupina bulharských a makedonských obrozenců – Konstantin Miladinov ze Strugy, Ljuben Karavelov z Koprivštica, Nešo Bončev z Panagurište, Georgi Teocharov z Peštery, Vasil Popovič z Braily, Konstantin Stanišev z Kukuše, Rajko Žinzifov z Veslesu a Andrej Stojanov z Vodenu. Viz: Арнаудов, Михаил. Братя Миладинови. Живот и дейност: 1810, 1830–1868. София: Наука и изкуство, 1969, s. 138.

Ch. Palauzovem.⁸⁰ Oba obrozenci uvedli mladého Žinzifova do kontaktu s řadou osobností ruského kulturního a společenského života.⁸¹

Polycentrický charakter bulharsko-makedonského obrození znamenal nejen pozitivní změnu ve vnitřním vývoji obrozenecké kultury, nýbrž se stal také jejím komplikujícím faktorem, neboť snemožňoval propojení center zahraničních Bulharů a makedonských Slovanů s vývojem ve vlasti. Tyto překážky se snažil překonat svým všestranným osvětovým působením **Vasil Evstatiev Aprilov** (1789–1847), literát, osobnost kulturního života bulharského obrození a vlastenec, který se velmi výrazně angažoval také jako mecenáš bulharské kultury a jenž ovlivnil rusko-jihoslovanské kontakty.⁸² Aprilov jako jedenáctiletý chlapec odcestoval po smrti otce s bratry do Moskvy (rok 1800), následně absolvoval německé gymnázium v Brašově a dva roky studia medicíny na vídeňské univerzitě. V roce 1811 se vrátil do Ruska a jako mladý obchodník se usadil v Oděse. Přelomem v jeho životě se stal rok 1831, kdy se pod vlivem Venelinových prací přiklonil ke slovanskému etnickému a kulturnímu citění.⁸³ Spolupracoval s bulharským obchodníkem **Nikolajem St. Palauzovem** (1775?–1853), s nímž se Aprilov poté snažil podporovat bulharské studenty.⁸⁴ Společně s nimi se na rozvoji gabrovské a dalších světských

⁸⁰ Spiridon Nikolajevič Palauzov (1818–1872) byl bulharský historiograf a publicista, syn obchodníka Nikolaj Palauzova, který významným dílem formoval oděskou bulharskou kolonii. Spiridon N. Palauzov studoval v Heidelbergu, Mnichově, Moskvě a Petrohradě, kde získal doktorát politických a ekonomických věd. Pracoval na ruském ministerstvu osvěty a financí. Napsal řadu historiografických prací o Bulharsku, Rakousku, rumunských zemích a Uhrách. Viz: Генчев, Николай – Даскалова, Красимира (eds.). *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*, s. 492–493.

⁸¹ Поленаковиќ, Харалампие. *Свечен собир посветен на Рајко Жинзифов одржан на 28 февруари 1977г.* Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1977, s. 11.

⁸² Леков, Дочо. Априлов и Одеския литературен кръг. In: Нягулов, Благовест (ed.). *Васил Априлов и българската възрожденска култура*, Габрово: Институт за литература при БАН, 1990, s. 9–22.

⁸³ Aprilov se v průběhu 40. let stal jedním z předních teoretiků bulharského obrozeneckého školství, k němuž sepsal v Oděse též základní příručky: Априлов, Васил. *Денница ново-българскаго образования. Часть первая*. Одесса: Въ Городской типографіи, 1841; Туж. *Дополнение къ книгъ Денница Ново-Българскаго образования*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи шаба военно-учебныхъ заведеній, 1841; Туж. *Мисли за сезаино-то българско учение*. Одесса: Въ Градска-та печатница, 1847.

⁸⁴ Пенев, Боян. *История на новата българска литература*, том II, s. 483.

škol podílel také **Nikola Christoforovič Palauzov** (1819–1899), synovec Nikolaje St. Palauzova.⁸⁵ Jak již bylo naznačeno, nelze Oděsu v 20.–30. letech chápat jako centrum bulharské emigrace v pravém slova smyslu. Právě Vasil Aprilov se však toto přístavní město snažil přetvořit ve významné centrum novobulharské kultury, jež by bylo nablízku také potřebám vlasti. Naplnění těchto cílů mu umožňovaly kontakty s bulharskými obchodníky, kteří byli ochotni podílet se na rozvoji bulharské kultury a osvěty. Aprilov byl také jedním z duchovních otců světské školy v rodném Gabrovu, na jejímž založení měl velký podíl.⁸⁶ Mimo jiné podporoval na studiích mnohé bulharské studenty, kteří začínali od 30.–40. let již s bulharským vědomím přijíždět do mnohonárodní Oděsy.⁸⁷

Na přelomu 50. a 60. let 19. století odcházeli do Ruska na studia stále větší počet mladých studentů ze všech bulharských zemí. Z makedonského prostředí v této souvislosti vynikl **Konstantin Miladinov** (1830–1862), nejmladší z bratří Miladinovových. Především jeho básnická tvorba, jež je intimním vyjádřením poetického, vskutku lyrického vztahu k domovině v protikladu k „chladnému ruskému severu“, se stala doslova symbolem života bulharsko-makedonské emigrace v Rusku.⁸⁸

Konstantin Miladinov odjel na studia do Moskvy v roce 1856, studia filologie tam však nedokončil. Pro nedostatek finančních prostředků byl proto nucen se přes Vídeň vrátit zpět do vlasti. Při té příležitosti se zde setkal s biskupem Jurajem Josipem Strossmayerem (1815–1905) a společně odcestovali do Ďakova.⁸⁹ Zde Konstantin přepsal do cyrilice všechny písně, které sesbíral a v řecké abecedě zapsal jeho bratr Dimitar. Konstantin Miladinov se tak zásadním způsobem spolupodílel na přípravách sborníku *Bul-*

Vasil Aprilov (1789–1847) byl nejen bulharský obrozenecký literát, osvětový činitel a jeden ze zakladatelů novobulharského školství, ale také obchodník, který si v ruské Oděse, kde od roku 1821 žil, společně se svým bratrem otevřel palírnu destilátů. Výnosy z tohoto podnikání mu umožňovaly finančně podporovat založení a chod první bulharské světské školy v Gabrovu.

⁸⁵ Nikola Ch. Palauzov se narodil také v Gabrovu, kde získal základní vzdělání. Počátkem 30. let jej pozval strýc Nikolaj Stepanovič Palauzov do Oděsy, aby tam absolvoval přípravná studia na tamním Richelieuově lyceu a následně aby se zapsal tamtéž na studia práv. Právě Nikola Palauzov patří mezi první Bulhary, kteří dokončili vysokoškolská studia na ruských ústavech. Srov.: Генчев, Николай – Даскалова, Красимира (eds.). *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*, s. 491–492; Дойнов, Стефан. *Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751–1878)*. София, Академично издателство „Марин Дринов“, 2005, s. 237–241.

⁸⁶ Бойчева, Вера. Васил Априлов – идеолог и строител на националното българско училище. In: Нягулов, Благовест (ed.). *Васил Априлов*, s. 128–142.

⁸⁷ K otázce přínosu Vasilu Aprilova pro bulharské obrození a bulharsko-ruské vztahy srov. jeho sebrané spisy: Торев, Петко (ed.). *Васил Априлов – Съчинения*. София: Български писател, 1968.

⁸⁸ Lyrický charakter prochází napříč celým jeho básnickým dílem, vzpomínky na vlast však představují jednu ze základních motivických inspirací. Z jeho obsahem nevelké autorské poezie, jež Konstantin začal psát již za studií v Moskvě (1858–1860), je třeba připomenout jeho nejznámější báseň *Stesk po jihu (Тъга/Тъга за юг)*. Jde o symbol bulharsko-makedonské poezie, jenž se stal vývojovým mezníkem uměleckého básnictví. Báseň vznikla pod dojmem moskevských studií, kdy citlivý Konstantin Miladinov touží po návratu ze *studené, mrazivé severní země do teplého a sluncem zalitého domova v Makedonii*. Srov.: Конески, Блаже. Лингво-стилистичка анализа на „Тъга за юг“. In: Тъж. *Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози*. Скопје: Култура, 1986, s. 122–127.

⁸⁹ Теодоров-Балан, Александър. Миладиновските песни и Шросмайер. In: *Периодическо списание*, кн. XVI, 1885, s. 82–97.

Nikolaj Stepanovič Palauzov (1775?–1853) byl podobně jako jeho přítel a blízký spolupracovník Vasil Aprilov gabrovským rodákem. V roce 1812 se usadil v Oděse, kde se později zabýval obchodem s potravinami, z jehož zisku se mohl finančně podílet na chodu gabrovské školy.

Nikola Palauzov (1819–1899), bulharský obrozenec a osvětový činitel, jenž na pozvání svého strýce Nikolaje Stěpanoviče Palauzova přišel počátkem 30. let 19. století na studia do Oděsy, kde úspěšně absolvoval studia práv na tamním Richelieuově lyceu a stal se tak jedním z prvních Bulharů, kteří v Rusku dosáhli vysokoškolského vzdělání. Od roku 1860 do své smrti působil jako správce gabrovské školy.

Konstantin Miladinov (1830–1862), mladší bratr Dimitra Miladinova. V letech 1856–1861 studoval nejprve v Oděse, později v Moskvě. Redakčně se podílel na přípravách sborníku *Bulharských lidových písní*. Během svého moskevského pobytu napsal elegickou báseň *Stesk po jihu* (uveřejněna roku 1860), jež se stala jedním ze symbolů bulharsko-makedonského obrození.

harských lidových písní (Български народни песни, rok 1861), významného díla jihoslovanského obrození.⁹⁰

Nenaplňenou a v mnoha ohledech i tragickou postavou, jež byla spjata s Ruskem, je **Rajko Žinzifov**, obrozenec literát, publicista a překladatel.⁹¹ Jako mnozí makedonští i bulharští obrozeni byl vychován v řeckém kulturním kontextu, záhy však prošel názorovým přerodem a z Ksenofonta Dzindzifa se stal slovanský obrozenec Rajko Žinzifov. Do Ruska odešel v roce 1858, kde vystudoval Historicko-filologickou fakultu moskevské univerzity. V Moskvě současně působil jako profesor klasické řečtiny, účastnil se činnosti zdejšího slavjanofilského hnutí a rozvíjel tematicky i žánrově pestrou publicistickou činnost.⁹² Společně s řadou dalších emigrantů, mezi nimiž je třeba uvést Ljubena Karavelova (1834–1879), Neša Bončeva, Vasilu Popoviče (1833–1897), Najdena Gerova či Nikolaje Katranova (1829–1853), působil ve spolku Bratrská práce (Братски труд), v jehož stejnojmenném časopise uveřejňoval i své verše a články.⁹³ Jako dopisující člen spolupracoval od roku 1870 s Bulharskou učenou společností (Българско книжовно дружество) v Braile. Své články publikoval v mnoha ruských periodikách, v nichž ruskou veřejnost seznamoval s aktuální situací slovanských národů na Balkáně pod osmanskou nadvládou.⁹⁴ Žinzifov ovlivnil i obrozenecovou překladovost, neboť jako jeden z prvních důslednějších překladatelů převedl do bulharsko-makedonského jazyka výbor z Ševčenkovy básnické tvorby.⁹⁵ Přeložil také staroruskou literární památku *Slovo o pluku Igorově*.⁹⁶ Nejen s ohledem na své životní osudy, ale také z povahových rysů vyplývá, že patřil mezi bulharsko-makedonské emigranty, kteří byli Ruskem nejvíce fascinováni, i když mu toto prostředí nemohlo nabídnout to, co zřejmě hledal.

Neméně fascinován byl Ruskem a jeho kulturou ve svém závěrečném životním a tvůrčím období také **Grigor Stavrev Prličev** (1830–1893), obrozenec básník původem z makedonského Ochridu, který však Rusko nikdy nenavštívil. Jeho vztah k Rusku se projevil teprve v době po osvobození Bulharska. Na oslavu ruského vítězství v osvobozenecské válce proti Turkům složil ódu *Otroků os-*

⁹⁰ *Български народни песни собрани от братя Миладиновци Димитрия и Константина*. Въ Загребъ: Въ книгопечатница-та на А. Якчи, 1861.

⁹¹ Леков, Дочо (ed.). *Райко Жинзифов – Съчинения*. София: Български писател, 1969; Леков, Дочо (ed.). *Райко Жинзифов – За обща майка, за България... Стихотворения, статии, писма*. София: Издателство Български писател, 1969.

⁹² Srov.: Смольянинова, М. Г. Жинзифов в России. In: *Македония – проблеми истории и культуры*. Москва: Институт славяноведения, Российская академия наук, 1999, s. 100–122.

⁹³ Časopis *Братски труд* vydávala stejnojmenná Bulharská družina (Bulharska družina „Братски труд“), jejímž zakladatelem byl Konstantin Miladinov, redakcí časopisu byl pověřen Rajko Žinzifov. Viz: Генчев, Николай – Даскалова, Красимира (eds.). *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*, s. 270.

⁹⁴ Kromě zmiňovaného výboru Žinzifovových statí (Унджиева, Цвета – Леков, Дочо – Конев, Илия /eds./). *Райко Жинзифов – Публицистика* srov. stať: Орешковъ, Павелъ. Жинзифовъ като журналистъ. In: *Македонски прегледъ*, год. IV, кн. I, 1928, s. 31–90.

⁹⁵ Доровский, Иван. *Райко Жинзифов. Воздействие русской и украинской литературы на его творчество*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1988, s. 51–58.

⁹⁶ Tamtéž, s. 85–89.

*вободители! (Рабовъ освободителю!).*⁹⁷ Tato óda byla uveřejněna až rok po autorově smrti v květnu 1894 na stránkách časopisu Лоза. Napsána je ve „všeslovanském“ jazyce, s výraznými jazykovými vlivy ruštiny. Prličev své dílo společně s úvodem, napsaným rovněž ve „všeslovanském“ jazyce, věnoval ruskému caru Alexandrovi.⁹⁸ Podobné nadšení je možno spatřovat také u **Gorĝiho Pulevského** (1838–1894/1895), obrozence, který je dokonce za zásluhy, chrabrost a bojové schopnosti v rusko-turecké válce a v makedonských povstaleckých čtech vyznamenán vysokým vojenským oceněním a mečem samotným ruským carem.⁹⁹ Pulevski se snažil působit i jako literát – zejména jeho poezie kladě důraz na vlastenecko-výchovné působení, jehož přirozeným vzorem byla právě ruská účast v protitureckých taženích na Balkáně. Básnickou tvorbu *Samovila makedonská* (*Самовила македонска*), jež je v makedonském prostředí chápána jako první *makedonsky* psaná revoluční politicky-patriotická báseň, vydal ještě v době revolučního nadšení roku 1878.¹⁰⁰ Není náhodou, že celou poému přetiskl Kuzman Šapkarev v plovdivském periodiku *Mari-ca* a besarabský Bulhar a významný ruský slavista Petar Draganov ji uveřejnil ve zmiňovaném *Makedonsko-slovanském sborníku* z roku 1894.¹⁰¹ Rovněž poezie, z níž vyznívá přesvědčení o kulturněhistorické kontinuitě antických a slovanských Makedonců, potvrdila Pulevského zvláštní místo v narativu makedonské kultury.¹⁰²

Zmínku v souvislosti s působením bulharsko-makedonských obrozenců v Rusku a postupně utvářeným spektrem obrazů a představ o tomto prostředí si zaslouží také **Marko Cepenkov**

⁹⁷ Тушевски, Ванчо. *Русија во поезија на македонските писатели од втората половина на XIX век*. In: *Современост*, 1994, бр. 7–8, s. 164–169. Text ódy viz: *Лоза, списание на Младата македонска книжовна дружина*, годъ I, кн. V, 1894, s. 23–26.

⁹⁸ Прличев, Григор. *Одбрани страници*. Скопје: „Кочо Рацин“, 1959, s. 149–151.

⁹⁹ Srov.: Ристовска-Јосифовска, Билјана. Односот на Горĝија М. Пулевски кон Русија во неговото дело. In: Ристовски, Блаже (ed.). *Македонија и руската политика на Балканот од Берлинскиот конгрес до Првата светска војна*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2008, s. 211–222.

¹⁰⁰ Ристовски, Блаже. *Горĝија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“*. Скопје: Институт за фолклор, 1973.

¹⁰¹ Драгановъ, Петр. *Македонско-Славянскій сборникъ*, s. 230–234.

¹⁰² Ристовски, Блаже. *Горĝија М. Пулевски, меџник во нашата културно-национална историја*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1996.

(1829–1920), sběratel lidové slovesnosti, který se však v určitém pozdně romantickém a všeslovansky motivovaném přesvědčení také básnický vyjádřil k tématu osvobozenécké války. Výzvou Marka Cepenкова *Rusko v čele mějte...* (*Русија глава имајте...*) se v určité ambivalentní symbolice naplnily rusko-jihoslovanské obrozenecké vztahy. Jejich šíři lze v souhrnu označit jako neustálou oscilaci mezi každodenní politikou ruského carismu a kulturními ideály. V tomto průsečíku vystupovali jednotliví básníci, publicisté, učitelé a jiní představitelé kulturního a osvětového života, jichž byl v průběhu celého kanonicky vymezeného obrození bezpočet, ve vzájemně provázaných přiběžích obrozeneckého života. Společným rysem těchto obrozeneckých osudů byla ruská zkušenost a s ní související očekávání – mnohdy zcela nenaplněná, jindy spjatá s dalšími tématy, jež byla ve sledovaných desetiletích aktuální nejen pro *ruské vyhnance*, ale také pro obrozence v jiných centrech obrozenecké kultury. Působení obrozenců původem z Bulharska či Makedonie v Rusku však zanechalo výraznou stopu na formování základního ideového rámce politického i kulturního života nejen v době obrození, ale v mnoha vazbách i v dobách pozdějších. Stalo se tak příčinou mnoha symptomatických témat, která ovlivňovala rozpětí proruských a protiruských diskurzů bulharské i makedonské společnosti po celé 20. století a jež i dnes zůstávají určujícím faktorem referenční orientace těchto prostředí. ■

Bibliografie:

- Андрейчин**, Любомир. *История на новобългарския книжовен език*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1979.
- Ангелов**, Боню Ст. *Из историята на старобългарската и възрожденска литература*. София: Наука и изкуство, 1977.
- Ангелов**, Божан. *История на българската литература. Часть II: Очертъ на новата литература отъ Паусия до Освобождението*. София: [s.n.], 1933.
- Априлов**, Васил. *Денница ново-болгарскаго образования. Часть первая*. Одесса: Въ Городской типографіи, 1841.
- Априлов**, Васил. *Дополнение къ книгъ Денница Ново-Болгарскаго образования*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи щаба военно-учебныхъ заведеній, 1841.

- Априлов**, Васил. *Мисли за сегашно-то българско учение*. Одеса: Въ Градска-та печатница, 1847.
- Аретов**, Николай. *Българското възраждане и Европа*. София: Издателство „Кралица Маб“, 2001.
- Аретов**, Николай. Изковаването за мита на Русия. Райна българска княгия. In: *LiterNet*, 16. 02. 2012, internetový odkaz: <http://liternet.bg/publish8/naretov/rusiia.htm> [ke dni: 30. 11. 2014].
- Аретов**, Николай. Образи на Русия в българската книжнина от XIX век и техния политически контекст. In: Славяните: Общество, религия, култура. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на професор дфн Панайот Карагъзов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012, s. 83–92.
- Арнаудов**, Михаил. *Българско възраждане*. София: Печатница на Т. Т. Драгиевъ, 1942.
- Арнаудов**, Михаил. *Братя Миладинови. Живот и дейност: 1810, 1830–1868*. София: Наука и изкуство, 1969.
- Български народни песни собрани от братя Миладиновици Димитрия и Константина*. Въ Загребъ: Въ книгопечатница-та на А. Якича, 1861.
- Burian**, Václav. *Národnostní ideologie česká a slovenská a jihoslovanské obrození*. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, II. díl, Praha: Evropský literární klub, 1940, s. 20–36;
- Цветков**, Пламен. Какво загуби България на 3 март 1878 година. Две политнекоректни мнения. Dostupné elektronicky: <http://www.extremecentrepoint.com/archives/2761> [ke dni: 7. 12. 2014].
- Čulić**, Branko. *Aleksandar Giljferding – Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1972.
- Dějiny diplomacie*, díl I., Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.
- Диневъ**, Петъръ (ed.). *Юрий Венелинъ: Избрани страници*. София: Хемусъ, 1942.
- Диневъ**, Петър (ed.). *Кирило-методиевска енциклопедия*, том I (А–З). София: Издателство на Българската академия на науките, 1985.
- Дойнов**, Стефан. *Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751–1878)*. София, Академично издателство „Марин Дринов“, 2005.
- Доровский**, Иван. *Райко Жинзифов. Воздействие русской и украинской литературы на его творчество*. Врно: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1988.
- Драгановъ**, Петр. *Македонско-славянскій сборникъ съ приложениемъ словаря*. Выпускъ I. С.-Петербургъ: Типографія Е. Евдокимова, 1894.
- Джамбазовский**, Кирил. Влияние путешествия Виктора Григоровича на сбор и изучение средневековых источников югославян. In: Достян, И. С. – Чуркина, И. В. – Карасев, А. В. (eds.). *Национальное возрождение балканских народов в первой половине XIX века и Россия*. Часть II. Москва: Российская академия наук, 1992, s. 147–160.
- Генчев**, Николай. *Българо-руски културни общувания през Възраждането*. София: Издателство „Лик“, 2002.
- Генчев**, Николай. *Българската възрожденска интелигенция*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Генчев**, Николай. *Българското възраждане*. София: „Иван Вазов“, 1995.
- Генчев**, Николай – Даскалова, Красимира (eds.). *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*. София: Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988.
- Германов**, Стоян. *Руската общественост и революционното движение в Македония и Одринско 1893–1908*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Григорович**, Виктор Иванович. *Донесения В. И. Григоровича объ его путешествіи по славянскимъ землямъ*. Казань: Типо-литографія Императорскаго Университета, 1915.
- Григорович**, Виктор. *Очерк за пътуешествие по Европейска Турция*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1978.
- Григоровичъ**, В. И. *Очеркъ путешествія по европейской Турци*. Москва [s.n.], 1877.
- Hroch**, Miroslav. *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- Йосифова**, Павлина. Руската книжнина в българските земи през 30-те–70-те години на XIX век. In: *Училищна книжнина в България през XIX век*. Пловдив: Национален център за музеи, галерии и изобразителни изкуства,

- Община Пловдив, Исторически музей – Пловдив, 1995, s. 93–97.
- Карагъзов**, Панайот. Хронология и типология на славянската литературна емиграция. In: Тўж. *Някогашните славяни днес*. София: Славика, 1997, s. 164–184.
- Каролевъ**, Райчо М. *История на Габровското училище*. София: Министерство на народното просвещение, 1926.
- Колев**, Николай. Интересът на руските учени през XIX в. към проблемите на българската народна култура. In: *Историко-филологически изследвания*. Велико Търново: Великотърновски университет „Кирил и Методий“, 1983, s. 17–30.
- Конески**, Блаже. *Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози*. Скопје: Култура, 1986.
- Косев**, Димитър (ed.). *Българското възраждане и Русия*, София: Българска академия на науките, 1981.
- Kouba**, Miroslav. Cyrilometodějský kult v historické paměti bulharsko-makedonského obrození. In: *Slavica Litteraria* 17, 2014, 1, s. 125–147.
- Kouba**, Miroslav. Transformacja kultury siły w siłę kultury w macedońskim odrodzeniu narodowym. Niektóre kontrowersje związane z okresem odrodzenia południowych Słowian. In: Zieliński, Bogusław (ed.). *Wokół Macedonii: kultura siły – siła kultury*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza, 2002, s. 207–220.
- Kudělka**, Viktor. Jan Kollár a obrození Jihoslovanů. In: *Slavia*, 1959, roč. 28, č. 2, s. 224–242.
- Ларро**, I. I. *Rusko a osvobození balkánských Slovanů*. Praha: Jan Otto, 1927.
- Леков**, Дочо. *Български възрожденски литературни и културни средища в чужбина*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999.
- Леков**, Дочо (ed.). *Райко Жинзифов – Съчинения*. София: Български писател, 1969.
- Леков**, Дочо (ed.). *Райко Жинзифов – За обща майка, за България... Стихотворения, статии, писма*. София: Издателство Български писател, 1969.
- Macura**, Vladimír. *Český sen*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- Налбантова**, Елена. Одеса и образът на града в българската литература на XIX век. In: *Одесская болгаристика*, 2004, вып. 2. Dostupné elektronicky: LiterNet, 15. 10. 2004, internetový odkaz: <http://litenet.bg/publish2/enalbantova/odesa.htm> [ke dni: 30. 11. 2014].
- Налбантова**, Елена. Образът на одеския български търговец (според „Денница на новобългарското образование“ от Васил Априлов). In: *LiterNet*, 21. 02. 2009, internetový odkaz: <http://litenet.bg/publish2/enalbantova/obrazyt.htm> [ke dni: 30. 11. 2014].
- Ристовски**, Блаже (ed.). *Македонија и Македонците I. Македонскословенски зборник*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2009.
- Нягулов**, Блавест (ed.). *Васил Априлов и българската възрожденска култура*, Габрово: Институт за литература при БАН, 1990.
- Новаковић**, Стојан. *Историја српске књижевности*. Београд: Издание и штампа Државне штампарије, 1912.
- Орешковъ**, Павелъ. Жинзифовъ като журналистъ. In: *Македонски прегледъ*, год. IV, кн. I, 1928, s. 31–90.
- Пеневъ**, Боянъ. *История на новата българска литература*. София: Министерство на народното просвещение, 1930–1936.
- Петков**, Петко Ст. Българските национални празници и българският национален идеал. Две политнекоректни мнения. Dostupné elektronicky: <http://www.extremecentrepoint.com/archives/2761> [ke dni: 7. 12. 2014].
- Поленакović**, Харалампие. *Страници од македонската книжевност*. Скопје: Македонска книга, 1969.
- Поленакović**, Харалампие. *Свечен собир посветен на Рајко Жинзифов одржан на 28 февруари 1977г.* Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1977.
- Прличев**, Григор. *Одбрани страници*. Скопје: „Кочо Рацин“, 1959.
- Радев**, Иван. *Енциклопедия на българската възрожденска литература*. Велико Търново: Издателство „Абагар“, 1996.
- Райков**, Димитър. Александар Хилфердинг: Писма за историята на сърбите и българите. In: Тўж. *Българите и България в чуждестранната книжнина (Свидетелства за българското историческо наследство в чуждестранната книжнина от епохата на Възраждането)*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1989, s. 339–356.

- Райков**, Димитър. *Димитър и Константин Миладинови. Документален разказ за братя Миладинови и тяхната епоха*. София: Партиздат, 1986.
- Райков**, Димитър. Пътуванията на Виктор Григорович из българските земи и срещите му с Димитър Миладинов. In: *Македонски преглед*, 1994, год. XVII, 2, s. 83–96.
- Ристовски**, Блаже (ed.). *Македонија и руската политика на Балканот од Берлинскиот конгрес до Првата светска војна*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2008, s. 211–222.
- Ристовски**, Блаже. *Горѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“*. Скопје: Институт за фолклор, 1973.
- Ристовски**, Блаже. *Горѓија М. Пулевски, меѓник во нашата културно-национална историја*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1996.
- Ристовски**, Блаже. П. Д. Драганов. In: *Македонски фолклор*, год. II, бр. 3–4, 1969, s. 512.
- Ристовски**, Блаже. *Столетија на македонската свест*. Скопје: Култура, 2001.
- Риттихъ**, Александър Федоровичъ. *Славянскій миръ: Историко-географическое и етнографическое изследованіе*. Варшава: Издание В. М. Истомина, 1885.
- Rychlík**, Jan. Formování „národního příběhu“ jako podstaty národní ideje a národní ideologie. In: Ivanova, Alena – Tuček, Jan (eds.). *Cesty k národním obrozením: běloruský a český model*. Praha: Fakulta humanitních studií, 2006, s. 29–40.
- Rychlík**, Jan – Kouba, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- Скерлић, Јован. *Историја новије српске књижевности*. Београд: С. Б. Цвијановић, 1912.
- Смольянинова**, М. Г. Жинзифов в России. In: *Македонија – проблеми историји и култури*. Москва: Институт славяноведения, Российская академия наук, 1999, s. 100–122.
- Снегаровъ**, Иванъ. Учредяването на Московската патриаршия (1589–1721) и Охридската архиепископия. In: *Македонски прегледъ*, год. XIII, кн. 1, 1942, s. 3–12.
- Soukup**, Daniel. Stereotypy, imagologie a literární hodnoty. In: Fedrová, Daniela (ed.). *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky (sv. 1)*. Praha: ÚČL AV ČR, 2006, s. 622–630.
- Срезневский**, И. И. *Древняя чешская пѣсня о судѣ Любуш, в переводѣ на болгарское наречіе*, 17, 1853 г.
- Срезневский**, И. И. *Вступательная лекция в курсе истории и литературы славянских нарѣчій* (чит. 16 октомври 1842 г.), Извлечение из журнала Министерства народного просвещения, С. Петербург, май 1893 г.
- Шумада**, Наталия С. Българските фолклористи от първата половина на XIX век в Одеса. In: *Български фолклор*, 2011, 3–4, s. 25–34.
- Tarle**, Jevgenij Viktorovič. *Krymská válka*. Praha: Naše vojsko, 1951.
- Теодоров-Балан**, Александър. Миладиновските песни и Щросмайер. In: *Периодическо списание*, кн. XVI, 1885, s. 82–97.
- Todorova**, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Тодорова**, Марија. *Замислувајќи го Балканот*. Скопје: Магор, 2001.
- Тодоровски**, Гане. *Допири*. Скопје: Издавачка кука „Штрк“, 2000.
- Тодоровски**, Гане. *Страници за едно македонофилство*. Скопје: Штрк, 1994.
- Тодоровски**, Гане. Зошто Лев Толстој не сакаше да го крене својот глас во заштита на Македонија? In: *Млад борец*, 1953, год. VIII, број 21, 26. јули 1953, s. 8.
- Тотев**, Петко (ed.). *Васил Априлов – Съчинения*. София: Български писател, 1968.
- Treptow**, Kurt W. (ed.). *Dějiny Rumunska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- Трифонов**, Јурдан. Историческо обяснение на вратата в „дяда Ивана“ (Русия) у българския народ. In: *LiterNet*, 07. 08. 2006, internetový odkaz: http://litenet.bg/publish17/iu_trifonov/izbrani/istorichesko.htm [ke dni: 7. 12. 2014].
- Turgeněv**, I. S. *Spisy Ivana Sergejeviče Turgeněva*, sv. 10. Praha: Odeon, 1974.
- Тушевски**, Ванчо. Русија во поезија на македонските писатели од втората половина на XIX век. In: *Современост*, 1994, бр. 7–8, s. 164–169.
- Тушевски**, Ванчо. Словенството, словенофилството и словенската заемност кај македонските преродбени писатели.

- Ип: Видоески, Божидар – Иванова, Олга (eds.). *Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1993, s. 177–183.
- Унджиева**, Цвета (ed.). *Български автори в руския периодичен печат 1854–1864: Статии, дописки, очерци, бележки*. София: Българска академия на науките, 1982.
- Унджиева**, Цвета – Леков, Дочо – Конев, Илия (eds.). *Райко Жинзифов – Публицистика*, том I–II. София: Издателство на Българската академия на науките, 1979.
- Вачкова**, Кина. Иконна книга за българския език. Ип: *Български език и литература*, 2003, кн. 3, s. 66–70.
- Велчев**, Велко. *Въздействието на руската класическа литература за формиране и развитие на българската литература през XIX век*. София: Българска академия на науките, 1958.
- Венелин**, Юрий. *Древние и нынешние болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религиозномъ отношеніи къ россиянамъ*. Москва: [s.n.], 1829–1841, dostupné elektronicky: http://www.www4.com/read_book/drevnie_i_nyneshnie_bolgare_v_politicheskom_narodopisnom_istoricheskom_i_religioznom_ih_otnoshenii_k_rossiyanam_2468910.pdf [ke dni: 30. 11. 2014].
- Венелин**, Юрий. *Грамматика на днешното българско наречие*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002.
- Венедиктов**, Г. К. (ed.). *Юрий Венелин – Грамматика нынешнего болгарского наречия (1834)*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997.
- Викторов**, А. Е. *Собрание рукописей В. И. Григоровича*. Москва: Тип. Лаврова, 1879.
- Војводић**, Михајло. *Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2011.

SUMMARY & KEYWORDS

“O Freer of Slaves!” Semiotic images of Russia in the South Slavic National Revival

This article provides a basic typology of the images, ideas, and symbolic roles connected with Russian politics, education and culture during the Bulgarian-Macedonian national revival. Russia served as a prototype of freedom during the Revival, and during this process, it was represented by a number of ideas and images. The “Russia phenomenon” was however more than just a prototype; it also had a real influence on fundamental areas of sociocultural life within the Revival. The Russian university towns became centers of Bulgarian culture, enabling the rise of an intelligentsia for the Revival. A large portion of the intelligentsia’s representatives from Balkan Bulgaria and Macedonia studied at Russian schools. One part of this aspect of Russian-South Slavic relations was the rise of efforts to acquire universal scientific knowledge of the Balkan countries. These efforts were partly a natural result of the geopolitical interests of Tsarist Russia both before and after the Crimean war. As a result of all of the above, Russia, as a phenomenon, became a distinctive interpretative model for the South Slavic revival.

► South Slavic countries, Russia, The “Long” 19th Century, national revival, cultural and national identity, Russian-South-Slavic contacts, cultural emigration, Odessa, Yuri Venelin, V. I. Grigorovich, Crimean War

Stať podává základní typologii obrazů, představ a symbolických rolí, s nimiž v bulharsko-makedonském obrození vystupovaly ruská politika, osvěta a kultura. Rusko se stalo idealizovaným předobrazem svobody, a proto v průběhu národního hnutí vznikla řada jeho symbolizovaných představ. Fenomén Ruska se však nestal jen stereotypem, ale také kategorií fakticky ovlivňující základní oblasti obrozeneckého života. Ruská univerzitní města se změnila ve skutečná centra bulharské kultury, jež umožňovala vznik obrozenecké inteligence. Velká část jejich představitelů z balkánského Bulharska či Makedonie studovala právě na ruských školách. V souvislosti s touto rovinou rusko-jihoslovanských vztahů se rozvíjely také snahy o všestranné vědecké poznání balkánských zemí, jež byly předurčeny i geopolitickými zájmy carského Ruska před i po krymské válce. Fenomén Ruska a jeho kultury se tak stává svébytným interpretačním modelem samotného jihoslovanského obrození.

► Jihoslovanské země, Rusko, „dlouhé“ 19. století, národní obrození, kulturní a národní identita, rusko-jihoslovanské kontakty, kulturní emigrace, Oděsa, Jurij Venelin, V. I. Grigorovič, krymská válka